

หนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอ ฉบับหลวงสรวิชิต (หน) ชำระ พ.ศ. 2321:

ความสำคัญที่มีต่อการศึกษาลิลิตพระลอ

พีระ พนารัตน์*

รับบทความ: 27 พฤษภาคม 2563

แก้ไขบทความ: 14 สิงหาคม 2563

ตอบรับ: 12 กันยายน 2563

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอ ต้นฉบับสมุดไทยดำ เส้น
หรดาล เลขที่ 17077 และ 17076 (2) เก็บรักษาที่ศูนย์สนเทศภาคเหนือ
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จากการศึกษพบว่าเอกสารทั้งสองรายการขาดมาแต่สมุดไทยเล่ม
เดียวกัน มีเนื้อความเรื่องลิลิตพระลอเฉพาะครึ่งหลัง หรือตั้งแต่คำประพันธ์บทที่ 383 ถึง
660 (ตามลำดับบทของฉบับตีพิมพ์) โคลงท้ายมีข้อความระบุว่า หลวงสรวิชิตได้พบ
หนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอในปีที่ 12 หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา (ตรงกับ พ.ศ. 2321)
และได้ชำระส่วนที่ขาดหายไปให้สมบูรณ์ขึ้น นายถกผู้คัดลอกได้ลงศักราชที่คัดลอกเสร็จ
สมบูรณ์ไว้ตรงกับปี พ.ศ. 2321 ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงนับว่าเป็นหนังสือตัวเขียน
ลิลิตพระลอที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดที่พบในปัจจุบัน แม้ว่าจะมีใจความไม่สมบูรณ์และมีรูปแบบ

* นักวิจัยระดับหลังปริญญาเอก หน่วยวิจัยสู่ความเป็นเลิศว่าด้วยวัตถุตัวเขียน ศูนย์
ศึกษาวรรณกรรมหนังสือตัวเขียน มหาวิทยาลัยฮัมบูร์ก สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี (อีเมล:
peera.panarut@gmail.com)

ปีที่ 37 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2563)

แตกต่างกับฉบับตีพิมพ์อยู่เพียงเล็กน้อย แต่ก็นับเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาลิลิตพระลอทั้งในแง่ของการวิพากษ์ต้นฉบับและการพิจารณาประวัติศาสตร์วรรณคดี

คำสำคัญ: ลิลิตพระลอ, หลวงสรวิชิต (หน), การศึกษาหนังสือตัวเขียนไทย, การฟื้นฟูวรรณคดีอยุธยา

**A Manuscript of Lilit Phra Lo Recension
Edited by Luang Sora Wichit (Hon) in 1778 CE:
Significances for the Study of Lilit Phra Lo**

Peera Panarut^{**}

Received: May 27, 2020

Revised: August 14, 2020

Accepted: September 12, 2020

Abstract

This research paper presents a study of the earliest manuscript of *Lilit Phra Lo*, namely, the *khoei*-paper leporello manuscripts no. 17077 and 17076 (2) from the Northern Thai Information Center, Chiang Mai University (Thailand). The study finds that though registered in two different inventories, these two fragments are proved to belong to the same

^{**} Postdoctoral researcher, Exzellenzcluster ‘Understanding Written Artefacts’ Centre for the Study of Manuscript Cultures, Universität Hamburg Federal Republic of Germany (E-mail: peera.panarut@gmail.com)

manuscript, preserving the latter part of the text *Lilit Phra Lo* (from stanza no. 383 to 660, according to the sequence in the standard printed edition). The colophon (versified in *khlong* meter) also mentions that Luang Sora Wichit found the exemplar manuscript of *Lilit Phra Lo* in the twelfth year after the fall of Ayutthaya kingdom (1778 CE) and edited the lost part of that text. The date of the manuscript recorded by Nai Thok, the copyist, is equivalent to 1778 CE in the reign of King Taksin of Thonburi. Thus, the manuscript is considered the earliest manuscript of *Lilit Phra Lo* ever found so far. Despite its incompleteness and slight variations from the printed edition, the manuscript is arguably a significant evidence for textual criticism and for Thai literary history.

Keywords: Lilit Phra Lo, Luang Sora Wichit (Hon), Thai manuscript studies, restoration of Ayutthaya literature

บทนำ

หนังสือตัวเขียนหรือฉบับตัวเขียน (manuscript) นับว่าเป็นหลักฐานสำคัญที่อาจนำไปสู่การทบทวนองค์ความรู้เดิมทางวรรณคดี ตลอดจนนำไปสู่องค์ความรู้ใหม่ที่กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น ดังเช่นงานศึกษาฉบับตัวเขียนเรื่องอิเหนาและดาหลังของธานีรัตน์ จัตตะศรี (2562ก-ข) ที่เผยให้เห็นตัวบทอิเหนาและดาหลังฉบับที่ยังไม่เคยเป็นที่รู้จัก นักวิชาการในปัจจุบันจึงยังควรค้นคว้าฉบับตัวเขียนวรรณคดีไทยอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งฉบับตัวเขียนของวรรณคดีอุทธยา เนื่องจากวรรณคดีอุทธยาที่เป็นที่รู้จักและศึกษาในปัจจุบันมีหลักฐานต้นฉบับตัวเขียนที่เก่าแก่ถึงสมัยอยุธยาอยู่จำนวนจำกัดมาก ต้นฉบับตัวเขียนส่วนใหญ่มักสร้างหรือคัดลอกขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ วรรณคดีอุทธยาจึงผ่านการคัดลอกและชำระแก้ไขตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีก่อนสมัย

แรกมีการพิมพ์ในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 (สุมาลี วีระวงศ์, 2558, น. 216–217) จารึกการคัดลอกและชำระแก้ไขตัวบทวรรณคดีนี้นับได้ว่าเป็น “ธรรมชาติ” ประการหนึ่งของตัวบทวรรณคดีไทยโบราณ (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2530, น. 19–21) ที่นักวิชาการสมัยใหม่ไม่ควรมองข้าม

ลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีอยุธยาเรื่องสำคัญ นอกจากจะได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรให้เป็นยอดของลิลิตแล้ว ต่อมาภายหลังยังได้รับการบรรจุไว้ในหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ ส่งผลให้ตีพิมพ์นับครั้งไม่ถ้วน และมีงานที่ศึกษาลิลิตพระลอหลากหลาย เช่น งานวิจารณ์ของอินทราวุธ (2559) งานศึกษาในแง่ประวัติศาสตร์ซึ่งยังมีข้อถกเถียงว่าด้วยสมัยที่แต่ง แต่เดิมนักวิชาการเชื่อว่าแต่งในสมัยพระนารายณ์ ขณะที่นักวิชาการสมัยต่อมาเสนอว่าเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น (ชลดา เรื่องรักษลิลิต, 2547, น. 179; พันธุ์ จงประสิทธิ์, 2562, น. 101–103) เป็นต้น แต่ไม่ว่าตัวบทนี้เดิมจะแต่งในสมัยใด ลิลิตพระลอคงได้รับการยกย่องเป็นแบบอย่างการประพันธ์มาตั้งแต่สมัยอยุธยา อย่างน้อยก็นับแต่สมัยจินตามณีของพระโหราธิบดี¹ และคงนับเป็นหนังสือสำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์สืบมา อย่างไรก็ดี จากหลักฐานชั้นต้น จะเห็นว่าลิลิตพระลอถือเป็นวรรณคดีอยุธยาอีกเรื่องหนึ่งที่ผ่านการคัดลอกและชำระในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยยังไม่พบฉบับตัวเขียนลิลิตพระลอเล่มใดที่มีอายุเก่าแก่ถึงสมัยอยุธยาหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบันเลยแม้แต่ฉบับเดียว

¹ ดังที่จินตามณีฉบับพระโหราธิบดียกโคลง “เสียงกาเสียงเล่าอ้าง อันใด พี่เอย” จากเรื่องลิลิตพระลอไว้เป็นตัวอย่างของคำประพันธ์โคลงสี่สุภาพ อย่างไรก็ดี จินตามณีของพระโหราธิบดีนี้ก็อาจมีปัญหาเรื่องตัวบทดั้งเดิมเช่นเดียวกัน เพราะมีฉบับเขียนเก่าไม่ถึงสมัยอยุธยา แต่โคลงบทดังกล่าวนี้ปรากฏในหนังสือตัวเขียนจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีกว่าร้อยฉบับ ดังนั้นจึงอาจสันนิษฐานได้ว่าโคลงบทดังกล่าวจากลิลิตพระลอ คงรวมเป็นส่วนหนึ่งของตัวบทจินตามณีมานานแล้ว และน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของตัวบทดั้งเดิมของจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีในสมัยพระนารายณ์

ในปัจจุบัน พบหนังสือตัวเขียนของลิลิตพระลออยู่ฉบับหนึ่ง เก็บรักษาอยู่ ณ ศูนย์สนเทศภาคเหนือ สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีทะเบียนเอกสารเลขที่ 17077 และ 17076 (2) โคลงทำยเรื่องระบूपี่ที่คัดลอกไว้ตรงกับ พ.ศ. 2321 หรือในรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ทั้งยังระบุว่าหลงสรวีชิต (ต่อมาคือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน)) เป็นผู้ชำระ ลิลิตพระลอฉบับนี้จึงน่าจะชำระและคัดลอกขึ้นหลังจากฉบับเดิมพลัดพรายไปหลังเสียกรุงศรีอยุธยา นับเป็นฉบับตัวเขียนเก่าสุดเท่าที่พบ แม้จะมีเนื้อความไม่ครบถ้วนทั้งเรื่อง และมีรายละเอียดบางส่วนไม่ตรงกับฉบับพิมพ์ แต่ก็แสดงให้เห็นความสำคัญของตัวบทลิลิตพระลอ และการพยายามฟื้นฟูวรรณคดีอยุธยาในสมัยธนบุรี จึงนับว่าเป็นฉบับตัวเขียนลิลิตพระลอฉบับที่สำคัญต่อการศึกษาวรรณคดีไทย ต้นฉบับตัวเขียนดังกล่าวยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายในวงวิชาการเท่าใดนัก บทความนี้จึงมุ่งเสนอความสำคัญของหนังสือตัวเขียนฉบับนี้ที่มีต่อการศึกษาลิลิตพระลอ ทั้งในแง่ของการวิพากษ์ต้นฉบับและการพิจารณาประวัติวรรณคดี

ภาพรวมหนังสือตัวเขียนเรื่องลิลิตพระลอ

ลิลิตพระลอนับเป็นวรรณคดีอยุธยาที่มีฉบับคัดลอกแพร่หลายมากที่สุดเรื่องหนึ่ง ปัจจุบันพบว่าหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอเก็บรักษาอยู่ ณ สถาบันต่าง ๆ ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศมากกว่า 70 ฉบับ² และเนื่องจากลิลิตพระลอเป็นตัวบทที่มีเนื้อความยาว ดังที่ฉบับพิมพ์ประกอบด้วยโคลงและร่ายรวมกัน 660 บท สมุดไทยเพียงหนึ่งเล่มจึงไม่เพียงพอที่จะบรรจุเนื้อความทั้งหมดได้ครบถ้วนบริบูรณ์ โดยทั่วไปลิลิตพระลอหนึ่งจบจึงมักใช้สมุดไทยประมาณ 3-4 เล่มเข้ากันเป็นชุดหรือสำหรับที่สมบูรณ์ ขึ้นอยู่กับขนาดสมุด ลายมือเขียนและการแบ่งวรรคตอนที่แตกต่างกันของผู้คัดลอก

² ดูรายการหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอเพิ่มเติมใน Panarut, 2019, pp. 362–370

อย่างไรก็ดี หนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอที่ตกทอดมาเป็นจำนวนมากนี้ มักเป็นฉบับที่ไม่ครบสำหรับแทบทั้งสิ้น

จากหนังสือตัวเขียนเรื่องลิลิตพระลอที่เก็บรักษาในหอสมุดแห่งชาติ ทว่าสุกรี ทั้ง 59 รายการ อาจจัดสำหรับหนังสือตัวเขียนโดยอาศัยความต่อเนื่องของตัวบทตลอดจน ความสอดคล้องของลายมือเขียนและวัสดุตัวเขียนเข้าเป็นชุดสมบูรณ์ได้เพียง 2-3 สำหรับ เท่านั้น ขณะที่หอสมุดสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ ณ กรุงปารีส พบลิลิตพระลอที่ สมบูรณ์อีกสำหรับหนึ่ง เป็นสมุดไทยดำจำนวน 4 เล่ม³ ส่วนหนังสือตัวเขียนที่เหลือนั้น หากมีบางเล่มที่มีเนื้อความต่อกันจนอาจนับเป็นสำรับเดียวกันได้บ้าง แต่ก็ไม่ครบสมบูรณ์ ทั้งสิ้น ฉบับตัวเขียนที่มีจำนวนมากและไม่ต่อเนื่องสมบูรณ์นี้ นับว่าเป็นปัญหาของผู้ ศึกษาวิจัยฉบับตัวเขียนเรื่องลิลิตพระลออีกประการหนึ่ง อย่างไรก็ตามหนังสือ ตัวเขียนที่กระจัดพลัดพรายจำนวนมากเหล่านี้ ทำให้เห็นว่าน่าจะมีหนังสือลิลิต พระลอที่เป็นชุดสมบูรณ์อย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 50 สำรับ แต่ได้ชำรุดหรือสูญหายไปตาม กาลเวลา นับว่าเป็นวรรณคดีที่มีฉบับคัดลอกแพร่หลายมากอีกเรื่องหนึ่ง ดังที่สมเด็จพระ เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2559, น. 150-153) ได้ทรงกล่าวถึงลิลิต พระลอเป็นตัวอย่างของ “หนังสือเรื่องที่มีต้น” ในตลาดค้าหนังสือสมุดโบราณสมัยรัชกาล ที่ 5-6

แม้จะมีจำนวนหนังสือตัวเขียนเหลืออยู่มาก แต่ปรากฏข้อความบานแพนกของผู้คัดลอกอยู่น้อย ทำให้มีข้อมูลเกี่ยวกับประวัติหนังสือตัวเขียนเหลืออยู่จำกัดมาก อย่างไรก็ตาม ยังมีบานแพนกจำนวนหนึ่งที่แสดงให้เห็นความแพร่หลายของลิลิตพระลอในราช สำนัก แม้ว่าบ่อยครั้งจะไม่ปรากฏรายละเอียดที่ชัดเจนนัก เช่น เอกสารหมวดวรรณคดี หมู่อิลิต เลขที่ 140 (สมุดไทยดำ เส้นหรรดาล) ปรากฏบานแพนกว่า “ข้าฯ นายดิษ จำลองทูลเกล้าฯ ถวายขอเดชะ ฯ” ข้อความข้างต้นมีลักษณะตรงกับ “บานแพนก

³ ได้แก่ เอกสารเลขที่ S. 27 (1) (เล่ม 4 ของสำรับ), เลขที่ S. 27 (3) (เล่ม 3), เลขที่ S. 27 (4) (เล่ม 1), เลขที่ S. 27 (5) (เล่ม 2) หอสมุดสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ กรุงปารีส

หนังสือหลวง” ที่มีกระบุชื่อหรือราชทินนามของอาลักษณ์ผู้คัดลอกและมักระบุความประสงค์ของอาลักษณ์ในการ “ทูลเกล้าฯ ถวาย” บ่งชี้ว่าหนังสือนั้น ๆ เป็นฉบับที่กรมพระอาลักษณ์สร้างขึ้นเพื่อทูลเกล้าฯ ทูลกระหม่อมถวายพระเจ้าแผ่นดิน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2559, น. 146–147) จึงอาจนับว่าหนังสือตัวเขียนนี้เป็นลิลิตพระลอฉบับหลวง แม้จะไม่ได้ระบุปีไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นฉบับหลวงในรัชกาลใด นอกจากนั้น ในเอกสารหมูลิลิต เลขที่ 134 (สมุดไทยดำ เส้นหรดาล) มีโคลงกระทุ้ท้ายเรื่องระบุว่า “มอม แปลก เขียน ถวาย” (หรือ “หม่อม แปลก เขียน ถวาย” ตามรูปสะกดปัจจุบัน) ดังความว่า

มอม แปลกจำลองลักษณ์ล่อ	เลิศแล้ว
แปลก เปลี่ยนอักษระแคล้ว	ตกต้อง
เขียน บ่ชำนาญหมักคอง	ตกไม้ เอ็กโท
ถวาย ตามดิสหมักชล่ง	ทูลเกล้าฯ ถวาย

แม้ไม่อาจทราบได้ชัดเจนว่า “หม่อมแปลก” ในที่นี้คือใคร และคัดลอกลิลิตพระลอฉบับนี้ขึ้นเพื่อ “ทูลเกล้าฯ” และ “ถวาย” แก่ผู้ใด แต่จากถ้อยคำที่ใช้ สันนิษฐานได้ว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง จึงเป็นหลักฐานแสดงความแพร่หลายของลิลิตพระลอในราชสำนักได้ในทางหนึ่งด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ ยังพบว่า มีเจ้านายระดับสูงที่ครอบครองหนังสือลิลิตพระลออยู่ด้วย ดังที่พบชื่อลิลิตพระลออยู่ในรายการหนังสือจากวังของกรมหมื่นรักษัรณเรศ เจ้านายผู้ทรงอิทธิพลในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 3 ระบุเป็นสมุดไทยจำนวน 4 เล่ม (เอกสารหมวดจดหมายเหตุ หมูรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 90) ต่อมาเมื่อโอนหนังสือทั้งหมดจากวังกรมหมื่นรักษัรณเรศมาเก็บรักษาอยู่ ณ หอหนังสือหลวงในพระบรมมหาราชวังในปี พ.ศ. 2391 ลิลิตพระลอสำรับนี้ก็

คงเก็บรักษาอยู่ในหอหนังสือหลวงด้วยเช่นกัน แต่ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าเป็นหนังสือตัวเขียนเล่มใดและมีเลขทะเบียนใดในปัจจุบัน

นอกจากราชสำนักแล้ว ยังพบหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอแพร่หลายในวัดวาอารามต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน ดังข้อความบานแพนงในบางฉบับระบุไว้ชัดเจนว่าสร้างขึ้นในวัด เช่น เอกสารหมูลิลิต เลขที่ 104 (สมุดไทยขาว เส้นหมึก) บานแพนงท้ายเรื่องระบุว่า “เขียนจบวันอังคาร เดือนเก้าขึ้นสิบสามค่ำ ปีมอกโทศก พระพุทธศักราชแล้วสองพันสี่ร้อยสามพระวษา คงกระตณลิกขิตัง ผนวตบุนณะทาราม ฯ” (ตรงกับวันอังคารที่ 31 กรกฎาคม 2403 สมัยรัชกาลที่ 4) ผู้คัดลอกในกรณีนี้ อาจเป็นพระภิกษุผู้มีนามเป็นภาษาบาลีว่า “คงครตน” ดังความในบานแพนงว่า “คงกระตณลิกขิตัง” นอกจากข้อความในบานแพนงแล้ว บัญชีเอกสารหนังสือตัวเขียนของหอสมุดแห่งชาติยังแสดงว่ามีหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอหลายฉบับที่ได้รับมาจากวัดต่างๆ ด้วยเช่นกัน เช่น วัดดุสิต (หมูลิลิต เลขที่ 111) วัดอนคาราม (เลขที่ 121) เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีที่มีฉบับแพร่หลายทั้งในและนอกราชสำนัก อย่างน้อยนับแต่สมัยรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา

หนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอเท่าที่สืบพบในปัจจุบันนั้น ลงศักราชปีที่คัดลอกหรือสร้างหนังสืออยู่เพียงไม่กี่ฉบับเท่านั้น ได้แก่ เอกสารหมูลิลิต เลขที่ 101 ที่มีข้อความในหน้าแรกระบุศักราชตรงกับปี พ.ศ. 2387 (สมัยรัชกาลที่ 3) และเอกสารหมูลิลิต เลขที่ 104 หรือฉบับตัวเขียนที่สร้าง ณ วัด “บุนณะทาราม” ในปี พ.ศ. 2403 (สมัยรัชกาลที่ 4) ที่กล่าวถึงข้างต้น ทั้งนี้ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ผู้ชำระและตีพิมพ์ลิลิตพระลอในปี 2497 ได้ค้นคว้าฉบับตัวเขียนที่เก็บรักษาอยู่ ณ หอสมุดแห่งชาติจำนวน 25 ฉบับ และเสนอว่าลายมือเขียนลิลิตพระลอที่เก่าที่สุดมีอายุในสมัยรัชกาลที่ 3 เท่านั้น (ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, 2497, น. 20)

นอกจากนั้น ในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 มีหลักฐานการสร้างหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอด้วยเช่นกัน ดังข้อความในหน้ารองปกสมุดไทยขาว เส้นหมึก หมูลิลิต เลขที่ 108 มีว่า “หนังสือกลอนลิลิตเปนเล่มเล็กๆสำหรับมือถือ เล่ม 1 เรื่องพระลอ ตีพิมพ์โรงหลวง ในพระบรมมหาราชวัง” และในบานแพนงระบุว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้จัดพิมพ์ลิลิตพระลอขึ้นเป็นหนังสือตีพิมพ์ขนาดเล็กเพื่อให้สะดวกแก่การอ่านและพกพา โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวรวงษ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ (พระองค์เจ้าสิงหราช) เป็นผู้จัดพิมพ์ ดังความต่อไปนี้⁴

๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าโคลงต่างๆ ที่นักปราชญ์แต่ก่อนเรียบเรียงไว้นั้น ผู้ซึ่งจะหาอ่านมีน้อยนัก ฉบับก็ไม่มีมากในเรื่องโคลงนี้ ก็ทำให้ผู้อ่านมีประโยชน์ได้บ้าง ไม่เป็นการชั่วร้ายทีเดียว เพราะถ้าอ่านโคลงที่เป็นเรื่องราวการ เหมือนหนึ่งกระบวนกฐิน เป็นต้น ก็อาจให้รู้ธรรมเนียมราชการเก่าแก่ใหม่ ซึ่งจะมีต่อไปเช่นนั้นบ้าง อีกประการหนึ่ง ถ้าเป็นเรื่องพระราชพงษาวดาร เหมือนลิลิตเตล่งพ่าย ก็จจะรู้เรื่องราวพงษาวดาร แลราชประเพณีโดยละเอียด แลทำให้วิชาหนังสือที่จะให้อักษร แลอักษรสกด แลเอกโทชอบในที่ควรจะใช้ แต่ถ้าจะว่าตำราที่เรียนก็มีอยู่ ทำไมจึงจะต้องมาอ่านโคลงจึงรู้แก้วว่าตำราที่มีนั้นผู้อ่านมักจะเกียจคร้านไม่ชวนอ่าน ถ้าเป็นคำโคลงแล้วผู้อ่าน ก็อยากทราบเรื่องแลฟังกลอนเมื่ออ่านไปพบหลายๆหน ก็ติดตาขึ้นใจ เหมือนหนึ่งบางคนเขียนว่า (ต้อง) ดังนี้เมื่อดูๆ ก็น่าจะเขียนลงด้วยผลอถ้าผู้ที่รู้โคลงแล้ว จะไม่มีใครเขียนเลยเพราะคำนี้เป็นที่โท คงจะต้องเขียนลงว่า (ต้อง) เสมอไม่พลั้ง อนึ่งก็เป็นที่อ่านพาใจให้เพลินในที่ ๆ ไม่มีกรแลเป็นที่รำคาญจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ ทำสมุดเล่มนี้เป็นเล่มเล็กๆพอจะให้ติดไปในเป่าเสื้อ ฤทธิผ้าผิบหมากเพื่อไปในทางเรือ ฤทธิที่ไปนาน ๆ ก็ไม่เป็นการลำบากที่จะขนจะรื้อ ด้วยเป็นของเล็กๆ ตีพิมพ์ไว้เพื่อให้ ผู้อ่านได้ถืออ่านตามสบาย

⁴ ข้อความบางส่วนจากบานแพนกง้างต้นนี้ได้รับการกล่าวถึงและเผยแพร่ในงานศึกษาของวิภา กงกษนันท์ (2554, น. 6)

แม้ข้อความในบานแพนกข้างต้นมิได้ระบุปีที่มีพระราชดำริหรือปีที่คัดลอกหนังสือตัวเขียนนี้ แต่น่าสังเกตว่า บานแพนกข้างต้นนี้เอ่ยพระนามทรงกรมในพระองค์เจ้าสิงหรวา “กรมหมื่นอักษรสาส์นโสภณ” จึงน่าจะเป็นช่วงเวลาก่อนที่พระองค์จะได้รับพระราชทานเลื่อนพระยศเป็น “กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ” ในปี พ.ศ. 2419 (กรมศิลปากร, 2512, น. 42) ทำให้สันนิษฐานได้ว่าหนังสือตัวเขียนนี้น่าจะสร้างขึ้นในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 คือระหว่างปี พ.ศ. 2411–2419 และคงจะเป็นฉบับตัวเขียนที่สร้างขึ้นสำหรับเตรียมต้นฉบับขึ้นจัดพิมพ์⁵

บานแพนกจากหนังสือตัวเขียนฉบับนี้จึงแสดงให้เห็นพระราชดำริในรัชกาลที่ 5 อันเป็นที่มาของการตีพิมพ์ลิลิตพระลอในครั้งแรก ๆ นอกจากนี้ ในฐานะผู้จัดพิมพ์ กรมหมื่นอักษรสาส์นโสภณก็อาจมีส่วนในการคัดเลือกและชำระตัวบทลิลิตพระลอก่อนการตีพิมพ์เผยแพร่อยู่ไม่น้อยด้วยกัน บานแพนกข้างต้นนี้จึงไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นความสำคัญของลิลิตพระลอในต้นสมัยรัชกาลที่ 5 เท่านั้น หากยังสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบจาก “สมุดไทย” หรือหนังสือตัวเขียนมาสู่ “หนังสือฝรั่ง” หรือหนังสือฉบับพิมพ์ ตลอดจนให้ข้อมูลด้านประวัติการตีพิมพ์ลิลิตพระลอในสมัยแรกซึ่งมีหลักฐานหลงเหลือมาไม่มากนัก

นอกจากหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนี้ ปัจจุบันได้พบหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลออีกฉบับหนึ่ง เก็บรักษาอยู่ ณ ศูนย์สนเทศภาคเหนือมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีโคลงท้ายเรื่องระบุว่าหลวงสรวิชิตเป็นผู้ชำระและลงศักราชที่คัดลอกไว้ปี พ.ศ. 2321 หรือปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งถือเป็นหลักฐานหนังสือ

⁵ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ (2497, น. 108) ได้ระบุว่าลิลิตพระลอตีพิมพ์ในโรงพิมพ์ของพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งแรกเมื่อปี 2412 แต่มิได้ระบุหลักฐานที่ชัดเจน โดยฉบับตีพิมพ์ที่เก่าที่สุดที่ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์เข้าถึงและใช้ในการตรวจชำระเมื่อปี 2497 คือฉบับตีพิมพ์ปี 2418 ของโรงพิมพ์นายเทพ ปากคลองตลาด (2497, น. 18)

ตัวเขียนลิลิตพระลอที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบในขณะนี้ ในบทความนี้จึงจะเรียกหนังสือตัวเขียนฉบับนี้ว่า “ฉบับหลวงสรวิชิต (หน) ชำระ” หรือ “ฉบับตัวเขียนเก่าสุด”⁶ ดังจะกล่าวถึงต่อไป

ลักษณะทั่วไปของหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอ ฉบับหลวงสรวิชิต (หน) ชำระ

ลิลิตพระลอฉบับตัวเขียนเก่าสุดที่หลวงสรวิชิต (หน) ชำระนี้ เป็นสมุดไทยดำนเส้นหรรดลซึ่งมีเนื้อความเฉพาะส่วนหลังของลิลิตพระลอ (ตั้งแต่บทที่ 383 ถึงบทที่ 660 ตามฉบับพิมพ์⁷) และน่าจะเป็นเล่มสามของสำรับ โดยที่ไม่พบฉบับตัวเขียนเล่มอื่น ๆ ของสำรับเดียวกัน นอกจากนั้น ฉบับตัวเขียนเล่มนี้ยังชำรุดขาดออกเป็นสองส่วน ทำให้ได้รับการลงทะเบียนเอกสารไว้เป็นสองเลขทะเบียน ได้แก่

เอกสารเลขที่ 17077 ประกอบด้วยปกหน้า ส่วนแรกของหน้าต้น (บทที่ 383–462) และส่วนท้ายของหน้าปลาย (บทที่ 608–660 กับโคลงท้ายเรื่องอีก 4 บท)

เอกสารเลขที่ 17076 (2) ประกอบด้วยส่วนท้ายของหน้าต้นและส่วนต้นของหน้าปลาย มีเนื้อความต่อกัน (ตั้งแต่บทที่ 463–607) และปกหลัง

เลขทะเบียนที่แตกต่างกันนี้อาจทำให้เข้าใจว่าเอกสารทั้งสองเป็นฉบับตัวเขียนคนละเล่ม แต่เมื่อพิจารณาความต่อเนื่องของตัวบทรวมกับความสอดคล้องของ

⁶ ทั้งนี้ สอดคล้องกับ “จินตามณีฉบับลายมือเขียนเก่าสุด” ซึ่งธนิธ อยุธยา (2558, น. 15) ใช้หมายถึงหนังสือตัวเขียนจินตามณีฉบับจุลศักราช 1144 (พ.ศ. 2325) ที่ขุนมหาสิทธิโวหารชำระ อันเป็นหนังสือตัวเขียนจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบในปัจจุบัน

⁷ ลำดับบทที่กล่าวถึงในบทความนี้ เป็นไปเพื่อการอ้างอิงกับฉบับพิมพ์ของกรมศิลปากร (2540) สำหรับใช้ศึกษาเปรียบเทียบเท่านั้น ทั้งนี้ ไม่ปรากฏเลขลำดับบทในหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอเล่มใด ๆ อีกทั้งยังพบว่าหนังสือตัวเขียนมีลำดับบทที่แตกต่างกับฉบับตีพิมพ์อยู่บ่อยครั้ง ดังจะกล่าวถึงกรณีฉบับตัวเขียนเก่าสุดต่อไป

ลายมือเขียน ขนาดสมุด⁸ และวัสดุตัวเขียน เห็นได้ว่าชิ้นส่วนทั้งสองขาดมาจากฉบับตัวเขียนเล่มเดียวกัน เนื้อความต่อเนื่องกันสนิทตั้งแต่บทที่ 383 จนจบสมบูรณ์ในบทที่ 660 (หรือตั้งแต่ตอนนางรันทนาโรยทำนายฝันจนจบเรื่อง) ในที่นี้จึงจะพิจารณาชิ้นส่วนทั้งสองเป็นฉบับตัวเขียนเพียงเล่มเดียว แม้จะลงเลขทะเบียนไว้เป็นสองรายการก็ตาม

ฉบับตัวเขียนทั้งสองส่วนมีสภาพชำรุด นอกจากหน้าสมุดจะขาดจากกันแล้ว ขอบกระดาษยังขาดชำรุดหลายหน้า ขณะที่ตัวเขียนเส้นหรรดลเลื่อนไปหลายจุด อย่างไรก็ตาม เนื้อความส่วนใหญ่ยังคงสามารถอ่านได้ชัดเจน

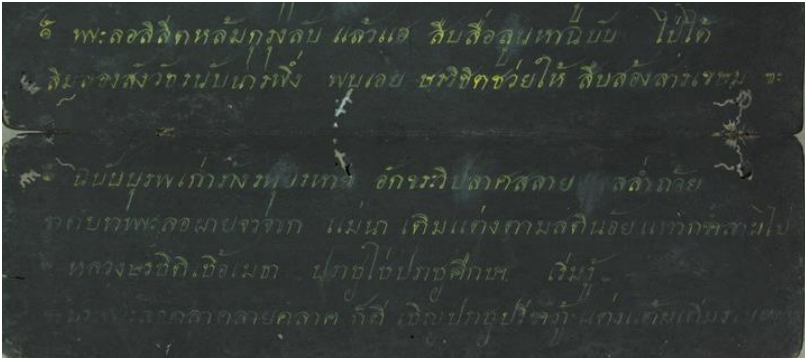
ในตอนท้ายของหน้าปลาย (เลขที่ 17077) หลังจากเนื้อความจบเรื่องแล้ว ยังมีโคลงบานแพนกท้ายเรื่องต่อไปอีก 4 บท กล่าวถึงหลวงสรวิชิต หรือ “สรวิชิต” และ “หลวงสรชิต” ตามความในโคลงท้ายเรื่อง ในฐานะผู้สืบทอดต้นฉบับจนพบในปีที่ 12 หลังเสียกรุงศรีอยุธยา และได้ชำระเนื้อความในลิลิตพระลอที่ขาดหายไป โคลงบทสุดท้ายยังได้กล่าวถึง “นายถก” ว่าเป็นผู้คัดลอกหนังสือตัวเขียนฉบับนี้เสร็จในวันอาทิตย์ (“รวีवार”) เดือนสิบสอง (“กรทิกะมาเส”) วันขึ้นสิบสองค่ำ (“ทวาทศมีวาร ศุขปัก”) ปีจอ (“สุนขสังวัชร”) ตรงกับวันอาทิตย์ที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2321 (ค.ศ. 1778) หรือจุลศักราช 1140 ดังความต่อไปนี้

พระลอลิลิตหัลม	กรุงลับ แล้วแฮ
สืบสือสุนหาฉบับ	ไปได้
สิบสองสังวัชรนับ	นารพั้ง พบเอย
สรวิชิตช่วยให้	สืบสือสารเชชม
ฉบับบุรพเกำร้าง	รหุรหาย
อักขระวิปลาศสลาย	สล่ำถ้อย
ขาดบทพระลอผาย	จรจาก แม่นา

⁸ เอกสารทั้งสองล้วนแต่มีขนาดสมุดเท่ากันคือ กว้าง 11 ยาว 33.9 ซม.

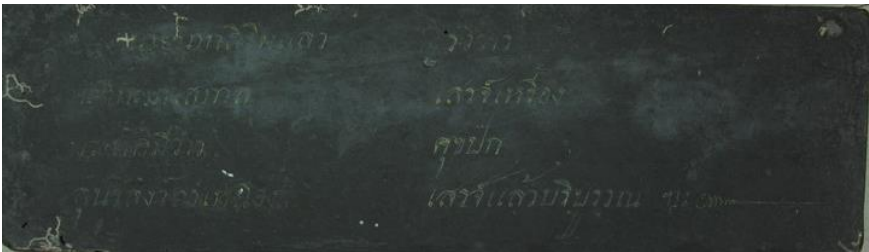
เดิมแต่งตามสติน้อย	แทรกซ้ำสามไป
หลวงสรชิตีเชื้อ	เมธา
ปราชญ์ไ้ปราชญศึกษา	เริ่มรู้
(ข้ามระ)พระลอกคลา	คลายคลาศ กี้ดี
เชิญปราชญปรีชาภู	แต่งแต้มเติมงาม
นายถกลิติตแลว	รวีวาร
(กร) ⁹ ทิกะมาเสกาล	เสร็จเห็รื่อง
(ทวาท)ศมีวาร	ศุขปัก
สุนัขสังวัชรเหนือง	เสร็จแล้วบริบูรณ์

⁹ คำอ่านในวงเล็บนี้ หมายถึงข้อความที่เลื่อนไปจากฉบับตัวเขียน แต่ยังพออ่านเอาความได้ในบทความฉบับนี้ ผู้วิจัยได้เข้าสืบค้นหนังสือตัวเขียนฉบับจริง ณ ศูนย์สนเทศภาคเหนือมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2563 เพื่อตรวจสอบคำอ่านที่เลื่อนไปเหล่านี้ พบว่าในหนังสือตัวเขียนฉบับจริง ยังมีร่องรอยคราบเส้นหยดที่ช่วยให้ถ่ายถอดตัวเขียนที่เลื่อนได้แม่นยำขึ้นกว่าการอ่านจากสำเนาดีจิตัลแต่เพียงอย่างเดียว นับเป็นข้อจำกัดของการอ่านสำเนาดิจิทัลอยู่ประการหนึ่ง ในกรณีโคลงท้ายเรื่องบทสุดท้ายนี้ หากอ่านเฉพาะสำเนาดิจิทัลอาจเป็น “(อ)ทิกะมาเสกาล” อันหมายถึงเดือนอักษมาส (อาจทำให้ตีความศักราชได้เป็น พ.ศ. 2333 ซึ่งมีเดือนอักษมาส เป็นต้น) แต่เมื่อตรวจสอบกับฉบับจริง พบว่ามีร่องรอยตัวเขียนอ่านได้ว่า “(กร)ทิกะมาเสกาล” อันหมายถึงเดือนสิบสองตามปฏิทินจันทรคติ จึงประกอบกับข้อมูลเชิงปฏิทินอื่นๆ ในโคลงนั้นสามารถระบุวันเดือนปีตามปฏิทินได้ชัดเจน อันตรงกับปี พ.ศ. 2321 ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี

ภาพที่ 1 โคลงท้ายเรื่อง (บทที่ 1-3)

กล่าวถึงหลวงสรวิชิตในฐานะผู้ชำระฟื้นฟูวัดวาฬลิลิตพระลอ
(เอกสารเลขที่ 17077 ศูนย์สนเทศภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)

ภาพที่ 2 โคลงท้ายเรื่อง (บทที่ 4) กล่าวถึงนายถกผู้คัดลอกฉบับตัวเขียนนี้เสร็จสมบูรณ์

ตรงกับวันอาทิตย์ที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2321
(เอกสารเลขที่ 17077 ศูนย์สนเทศภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)

แม้ว่าโคลงท้ายเรื่องนี้จะไม่ได้ระบุชื่อ “หลวงสรวิชิต” ไว้อย่างชัดเจน แต่หากพิจารณาในช่วงปี พ.ศ. 2321 แล้ว เห็นได้ว่า “สรวิชิต” หรือ “หลวงสรวิชิต” ในที่นี้ คือ หลวงสรวิชิต (หน) นายด่านเมืองอุทัยธานีในปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ผู้รับราชการ ต่อมาในรัชกาลที่ 1 และได้เลื่อนยศเป็นเจ้าพระยาพระคลัง (หน)¹⁰

¹⁰ ดูเพิ่มใน ทิวพวรรณ บุญส่งเจริญ (2562, น. 305-310)

จากโคลงข้างต้น เห็นได้ว่าต้นฉบับลิลิตพระลอคงสูญหายกระจัดกระจายไปหลังกรุงศรีอยุธยาล่มสลาย จนกระทั่งหลวงสรวิชิตได้ “ช่วยให้ สืบส่องสารเชชม” นัยว่าเป็นผู้พบต้นฉบับเก่ามาให้คัดลอกต่อเพื่อสืบฉบับกลายเป็นหนังสือตัวเขียนฉบับนี้ อย่างไรก็ตามก็เห็นได้ว่าฉบับเดิมที่ได้มานั้นชำรุดไม่สมบูรณ์ (ดังว่า “ฉบับบุรพเการ้าง รหุรหาย”) เพราะ “ขาดบทพระลอผาย จรจาก แม่เนา” หลวงสรวิชิตจึง “เติมแต่ง” และ “ชำระ” (ชำระ) ตัวบทส่วนที่ขาดหายไปนี้ นอกจากนั้น โคลงบานแพนงยังระบุด้วยว่า หลวงสรวิชิตถือเป็นปราชญ์ผู้ใหญ่มิมีชื่อเสียงผู้หนึ่ง (“หลวงสรวิชิตเชื้อ เมธา ปราชญ์ใช้ปราชญ์ศึกษา เริ่มรู้”) แต่หากมีถ้อยคำที่ชำระคลาดเคลื่อน ก็ขอเชิญนักปราชญ์ช่วยแก้ไขสืบไป ทำให้เห็นได้ว่าหลวงสรวิชิตคงได้รับยกย่องในฐานะปราชญ์ทางอักษรศาสตร์อยู่มาตั้งแต่ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว และเมื่อพิจารณาว่าโคลงท้ายเรื่องนี้กล่าวถึงหลวงสรวิชิตทำนองยกย่องในฐานะบุคคลที่สาม ทั้งยังมีสำนวนภาษาต่างไปจากกระบวนโคลงในลิลิตเพชรมงกุฎ อันเป็นงานประพันธ์ของหลวงสรวิชิตในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่าผู้ประพันธ์โคลงท้ายเรื่องทั้ง 4 บทนี้คงมิใช่หลวงสรวิชิต แต่อาจเป็นส่วนหนึ่งของนายถก เสมียนผู้คัดลอกหนังสือลิลิตพระลอเล่มนี้ก็เป็นได้

แม้โคลงท้ายเรื่องจะระบุชัดเจนว่าต้นฉบับเดิมขาดตอนพระลอแลแม่ หลวงสรวิชิตจึงได้ชำระแต่งเติมเนื้อความที่ขาดหายไป แต่น่าเสียดายว่า ต้นฉบับของตอนพระลอแลแม่ไม่หลงเหลืออยู่ในหนังสือตัวเขียนเล่มนี้ เพราะตอนดังกล่าวอยู่ในเนื้อความส่วนต้น (บทที่ 154–206 ตามฉบับพิมพ์) และคงคัดลอกอยู่ในเล่มหนึ่งหรือเล่มสองของสารับ ขณะที่หนังสือตัวเขียนที่เหลือมานี้มีเนื้อความเฉพาะส่วนหลัง (ตั้งแต่บทที่ 383 เป็นต้นไป) จึงไม่อาจเปรียบเทียบได้ว่าลิลิตพระลอตอนแลแม่ที่หลวงสรวิชิตได้ชำระนี้ แตกต่างกับฉบับตัวเขียนอื่น ๆ ตลอดจนฉบับพิมพ์ที่ใช้อ้างอิงอย่างแพร่หลายในปัจจุบันอย่างไร จนกว่าจะพบหนังสือตัวเขียนเล่มต้นของสารับเดียวกันนี้

เมื่อพิจารณาจากหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอที่เหลือและเข้าได้ในปัจจุบันแล้ว เห็นได้ว่าหนังสือตัวเขียนฉบับนี้ (เลขที่ 17077 และเลขที่ 17076 (2) ศูนย์สนเทศ

ภาคเหนือ) เป็นฉบับตัวเขียนเก่าสุดเท่าที่สืบพบ ซึ่งหลวงสรวิชิต (หน) กวีคนสำคัญในสมัยกรุงธนบุรีเป็นผู้ชำระ เป็นฉบับเดียวที่มีอายุก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ จึงเป็นหลักฐานทางวรรณคดีไทยที่สำคัญ

ควรกล่าวด้วยว่า สมุดไทยที่ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ ศูนย์สนเทศภาคเหนือ สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รวมถึงหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอฉบับเก่าสุดนี้ มิได้เป็นฉบับตัวเขียนที่สร้างขึ้นในพื้นที่ภาคเหนือ อันมีวัฒนธรรมอักษรธรรมล้านนาพัฒนาต่อเนื่องยาวนานหลายศตวรรษ หากแต่เป็นฉบับที่สร้างขึ้นในภาคกลาง ก่อนจะมีผู้ซื้อไว้และบริจาคให้เป็นสมบัติของศูนย์สนเทศภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จนกระทั่งเก็บรักษาอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ในที่สุด

ลิลิตพระลอฉบับตัวเขียนเก่าสุดนี้ (รวมถึงสมุดไทยอื่น ๆ ที่เก็บรักษาอยู่ ณ ศูนย์สนเทศภาคเหนือ) ได้รับบริจาคจากไกรศรี นิมมานเหมินท์ในปี พ.ศ. 2528 จากประวัติสืบค้นได้ว่า ขณะดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกการบัญชีและพาณิชยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2482 ไกรศรี นิมมานเหมินท์ได้พบสมุดไทยเหล่านี้วางขายอยู่ที่ร้านหนังสือเก่าย่านเวียงนครเกษม (พระนคร) ขณะนั้นมีหมอยาพื้นบ้านกำลังต่อรองราคหนังสือโบราณแต่ไม่เป็นที่พอใจจึงเดินจากไป ไกรศรี นิมมานเหมินท์สอบถามแก่ผู้ขายจึงทราบว่าหมอยาผู้นั้นประสงค์จะซื้อสมุดโบราณไปใช้มวนยาเส้น บริการพิเศษสำหรับสูบบุหรี่โรคริดสีดวงจมูก เมื่อทราบดังนั้น ไกรศรี นิมมานเหมินท์จึงเกิดความรู้สึกรังเกียจเห็นว่าเป็นหนังสือสำคัญ จึงซื้อมารักษาไว้ทั้งหมด ก่อนจะมอบให้เป็นสมบัติของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่เมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2528 (ไกรศรี นิมมานเหมินท์, 2528, น. 85–86)¹¹ ปัจจุบันสมุดไทยกว่า 500 รายการที่ไกรศรี นิมมาน

¹¹ ผู้วิจัยขอขอบคุณสุธีรา สัตยพันธ์ ภัลยาณมิตรผู้แนะนำให้เข้าถึงข้อมูลว่าด้วยประวัติคังสมุดไทยของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จากหนังสือลายคราม: เพื่อเฉลิมฉลองอายุครบ 6 รอบ นายไกรศรี นิมมานเหมินท์ 24 ธันวาคม 2527 (ไกรศรี นิมมานเหมินท์, 2528)

เหมินท่มอบให้มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้ทำสำเนาดิจิทัลและเป็นที่เข้าถึงได้ออนไลน์ผ่านฐานข้อมูลของศูนย์สนเทศภาคเหนือ¹²

เปรียบเทียบลิลิตพระลอฉบับตัวเขียนเก่าสุดกับฉบับตีพิมพ์กรมศิลปากร

เมื่อเปรียบเทียบหนังสือตัวเขียนฉบับเก่าสุดกับลิลิตพระลอฉบับตีพิมพ์ของกรมศิลปากร (2540) อันนับว่าเป็นฉบับที่ใช้อ้างอิงอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน พบว่ามีเนื้อความและลำดับบทส่วนใหญ่สอดคล้องกัน แต่มีข้อแตกต่างในแง่รูปแบบอยู่ไม่น้อย ทั้งนี้ ประเด็นเรื่องข้อแตกต่างระหว่างฉบับตัวเขียนและฉบับตีพิมพ์ของลิลิตพระลอเคยมีนักวิชาการกล่าวถึงไว้บ้างแล้ว (เช่น Bickner, 1991, p. 65) แต่ยังไม่ได้รับการต่อยอดทางวิชาการมากนัก ปัจจุบันยังไม่อาจจะระบุได้อย่างแน่ชัดว่าฉบับตีพิมพ์ของกรมศิลปากรที่ใช้อยู่ในปัจจุบันได้ตรวจสอบชำระกับหนังสือตัวเขียนเล่มใดบ้าง ทั้งนี้ ยังไม่เคยมีการตรวจสอบชำระลิลิตพระลอกับฉบับตัวเขียนอย่างเป็นระบบเพื่อเสนอให้เป็นฉบับชำระเชิงวิพากษ์ (critical edition) ที่ให้บันทึกสอบเทียบหรือหลักฐานการตรวจชำระไว้อย่างละเอียดรัดกุมสำหรับตรวจสอบรูปแบบและข้อแตกต่างระหว่างฉบับ (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2536, น. 154; Katre, 1941, p. 89) แม้แต่ฉบับตีพิมพ์ของกรมศิลปากรที่ใช้เป็นมาตรฐานในปัจจุบันก็มิได้เสนอรูปแบบของแต่ละฉบับไว้แต่อย่างใด

แม้ว่าในปัจจุบันจะมีลิลิตพระลอฉบับตีพิมพ์ที่บันทึกรูปแบบระหว่างฉบับตัวเขียนอยู่บ้าง แต่ก็ล้วนมิได้ให้รายละเอียดของแต่ละฉบับไว้อย่างรัดกุมเพียงพอ จึงไม่ค่อยได้รับการอ้างอิงต่อในหมู่นักวิชาการมากนัก เช่น ลิลิตพระลอฉบับกระทรวงศึกษาธิการ (2509, พิมพ์ครั้งแรกปี 2477) ที่ระบุรูปแบบไว้เป็นเชิงอรรถ แต่ไม่ได้ระบุว่ามีมาจากฉบับใด (ระบุแต่เพียง “บางฉบับใช้ว่า”) จึงไม่สามารถใช้อ้างอิงต่อยอดในทางวิชาการได้เท่าที่ควร (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2536, น. 154)

¹² http://library.cmu.ac.th/digital_collection/digitalheritage/

นอกจากนั้น ยังมีลิลิตพระลอฉบับที่ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ชำระ (2497) ได้ตรวจสอบตัวบทโดยใช้ฉบับตีพิมพ์เก่าเทียบกับฉบับตัวเขียนจากหอสมุดแห่งชาติ รวม 25 ฉบับ นับได้ว่าเป็นลิลิตพระลอฉบับชำระที่บันทึกสรุปประหว่างฉบับไว้มากที่สุด แต่น่าเสียดายว่าผู้ชำระมิได้ให้รายละเอียดของฉบับตัวเขียนแต่ละรายการไว้สำหรับสืบค้นต่อและบ่อยครั้งก็ระบุแต่เพียง “บางฉบับใช้ว่า” เท่านั้น (เช่น ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, 2497, น. 605, 621) จึงยังไม่อาจนับว่าเป็นฉบับชำระที่มีบันทึกสอบเทียบอย่างเป็นระบบ แต่ก็ทำให้เห็นรูปแปรที่หลากหลายของแต่ละฉบับตัวเขียนได้อยู่เช่นกัน ในการเปรียบเทียบลิลิตพระลอฉบับตัวเขียนเก่าสุดกับฉบับตีพิมพ์ในที่นี้ จะยึดเอาฉบับตีพิมพ์ของกรมศิลปากร (2540) เป็นสำคัญ โดยจะเปรียบเทียบกับบันทึกสรุปจากฉบับชำระตีพิมพ์ของฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ (2497) ประกอบกันไปด้วย

รูปแปรระหว่างฉบับตัวเขียนเก่าสุดกับฉบับตีพิมพ์ปรากฏในหลายระดับ ทั้งรูปสะกดและอักขรวิธี ลำดับบทและการใช้คำ ในบางกรณีอาจมิได้มีผลต่อการแปรใจความของตัวบทให้ต่างออกไป แต่ก็มีบางกรณีที่ส่งผลต่อการตีความตัวบทด้วยเช่นเดียวกัน ดังจะกล่าวถึงต่อไป

1. ข้อแตกต่างด้านรูปสะกดและอักขรวิธี

เห็นได้ว่ารูปสะกดและอักขรวิธีที่ปรากฏในฉบับตัวเขียนเก่าสุดนี้มีข้อแตกต่างกับฉบับพิมพ์อยู่ไม่น้อย เช่น ใช้ทั้งอักษรหันและไม้หันอากาศปะปนกันไป เช่น ปรากฏทั้งรูป ฟง และ ฟัง ขณะที่ไม้ทัณฑฆาตใช้เป็นทั้งเครื่องหมายบ่งชี้ตัวสะกดและเครื่องหมายบ่งชี้ตัวอักษรที่ไม่ออกเสียง นอกจากนี้ คำคำเดียวกันในฉบับตัวเขียนหน้าเดียวกันก็อาจสะกดได้หลากหลาย ซึ่งเป็นลักษณะที่พบได้ทั่วไปในสมุดไทยโบราณและศิลาจารึก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤต (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2553, น. 177)

ด้วยรูปแปรเหล่านี้ ทำให้คำอ่านจากหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอฉบับตัวเขียนเก่าสุดกับฉบับพิมพ์มีรูปสะกดและอักขรวิธีที่แตกต่างกัน แม้ว่าจะหมายถึงคำคำเดียวกันก็ตาม ดังตัวอย่างจากคำประพันธ์บทที่ 530 (โคลงสองสุภาพ) ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบคำประพันธ์บทที่ 530
จากฉบับตัวเขียนเก่าสุดและฉบับตีพิมพ์กรมศิลปากร

ฉบับตัวเขียนเก่าสุด	ฉบับตีพิมพ์กรมศิลปากร (2540)
บทที่ 530 (โคลงสองสุภาพ) ๑ ดูจ้อตัวตรहींห้า แรงเร่งเร่งฤทธิกล้า เร่งเร่งฤเยา ฯ	บทที่ 530 (โคลงสองสุภาพ) ๑ ดูจ้อสตรहींห้า แรงเร่งเร่งฤทธิกล้า เร่งเร่งฤเยาว์ ฯ

เห็นได้ว่าคำประพันธ์บทที่ 530 จากฉบับตัวเขียนและฉบับตีพิมพ์ข้างต้นนี้ แม้มีรูปสะกดแปรจากกันไป (เช่น ดูจ้อ-ดูจ, ตัวตร-อัสตร, ฤทธิ-ฤทธิ, เยา-เยาว์) แต่วรรณคดีก็สื่อคำและความหมายเดียวกัน

ข้อแตกต่างด้านรูปสะกดและอักขรวิธีเหล่านี้ อาจมิได้มีผลต่อการตีความตัวบท ลิลิตพระลอโดยตรง แต่ก็แสดงให้เห็นความหลากหลายของรูปสะกดและอักขรวิธีในวัฒนธรรมฉบับตัวเขียนก่อนสมัยที่มีการกำหนดมาตรฐานด้านรูปสะกดและอักขรวิธีดังที่ปรากฏในฉบับตีพิมพ์ในปัจจุบันนี้ได้อีกทางหนึ่ง

2. ข้อแตกต่างด้านลำดับและจำนวนบท

ในบางกรณี ยังพบว่าฉบับตัวเขียนมีลำดับบทต่างกับฉบับตีพิมพ์ เช่น โคลงสองสุภาพบางบทตามปรากฏในฉบับพิมพ์ถูกรวบเป็นส่วนหนึ่งของรายสุภาพในบทถัดไปได้แก่ บทที่ 387 (โคลงสองสุภาพ) และบทที่ 388 (รายสุภาพ) ปรากฏเป็นรายสุภาพบทเดียวกันในฉบับตัวเขียนเก่าสุด ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบคำประพันธ์บทที่ 387 – 388

จากฉบับตัวเขียนเก่าสุดและฉบับตีพิมพ์กรมศิลปากร

ฉบับตัวเขียนเก่าสุด	ฉบับตีพิมพ์กรมศิลปากร (2540)
<u>บทที่ 387–388</u> (ร่ายสุภาพ) สองท้าวชัชวมนขึ้น พี่รืนพี่โรยแรงไปเร็ว ไปนึ่งรา ข้าก็ได้กระแหง แต่งแ่งแผ่นดินลา สองธิดาจอมราช ขึ้นช้างคลาศไคลคลา	<u>บทที่ 387</u> (โคลงสองสุภาพ) สองชัชวมนขึ้นแท้ สองพี่เร็วเชิญแล อย่าช้าเร่งไป หนึ่งรา ฯ <u>บทที่ 388</u> (ร่ายสุภาพ เฉพาะส่วนต้น) ข้ากระไดกระแหง แต่งแ่งแผ่นดินท่า สองพระธิดาจอมราช ขึ้นช้างคลาศไคล คลา

ยังพบว่ามีคำประพันธ์บางบทที่เป็นที่รู้จักในฉบับตีพิมพ์ กลับไม่ปรากฏในฉบับตัวเขียนเก่าสุด (คือคำประพันธ์บทที่ 445 ตามฉบับพิมพ์ ความว่า “ทูลอาการทุกข้อ บรรยายแต่ต้นหน่อ มาถึถ้วนความใน ฯ”) ขณะที่คำประพันธ์บางบทที่ไม่เคยปรากฏในฉบับพิมพ์ กลับปรากฏอยู่ในฉบับตัวเขียนนี้ คือ โคลงสองสุภาพที่แทรกระหว่างคำประพันธ์บทที่ 411 และ 412 (ลำดับบทตามฉบับพิมพ์) ดังความต่อไปนี้

บทที่ 411 (ร่ายสุภาพ)

๑ ฟงสองนารรถสองนาง ผลัดผ้าฟางลงอาบ ทำสุวภาพเลมียด คำเลียดเอาใจ เผื่ออาบในสระแล้ว เสมออาบน้ำทิพแก้ว แลน่อง ณ หัวฟี่เอย ฯ

โคลงสองสุภาพ ไม่ปรากฏในฉบับพิมพ์

๑ กินบัวร่อยแล้ว เสมอต้องกินทิพแท้ เพื่อเจ้าอย่าแยง ฯ¹³

บทที่ 412 (โคลงสี่สุภาพ)

๑ บัวแดงร่อยไอ้อะใจ	บานี
สโรชชาวนันใด	ใครรู้
เชิญพี่จงไปในบัวฝาย	นั้นนา
ได้อำมฤตยรสสู้	อย่าแลไปสวรค ฯ

แม้จะไม่ทราบแน่ชัดว่าลิลิตพระลอฉบับที่หลวงสรวิชิต (หน) ขำระขึ้นนี้ ประกอบด้วยคำประพันธ์จำนวนทั้งสิ้นกี่บท เพราะฉบับตัวเขียนหลงเหลือมาไม่สมบูรณ์ แต่จากฉบับตัวเขียนที่เหลือตกทอดมานี้ ทำให้เห็นได้ว่าลิลิตพระลอฉบับที่หลวงสรวิชิต ขำระมีลำดับบทและจำนวนคำประพันธ์แตกต่างกับฉบับพิมพ์ ลิลิตพระลอฉบับตัวเขียน จึงอาจมิได้ประกอบด้วยคำประพันธ์จำนวน 660 บทตามที่รับรู้กันจากฉบับตีพิมพ์เสมอไป

3. ข้อแตกต่างด้านการใช้คำกับการตีความตัวบทลิลิตพระลอ

นอกจากรูปแบบด้านรูปสะกดและลำดับบทประพันธ์แล้ว ยังปรากฏรูปแบบในการใช้คำด้วย โดยหลาย ๆ กรณี ยังคงสื่อใจความทำนองเดียวกันกับฉบับตีพิมพ์ เช่นใน บทที่ 2 ของคำประพันธ์บทที่ 558 (โคลงสี่สุภาพ) ดังฉบับพิมพ์ว่า “คือคู่มาลาสรร ขอช้อย” ขณะที่ฉบับตัวเขียนเก่าสุดนี้ว่า “คือช่อมาลาสวรรค์ ขอช้อย” รูปแปรระหว่าง “สรร” และ “สวรรค์” อาจทำให้ความแตกต่างกันเล็กน้อย แต่ต่างก็เปรียบตัวบทลิลิตพระลอเป็นช่อดอกไม้ที่มีคุณค่าและงดงาม เป็นต้น

¹³ เน้นตัวหนาโดยผู้วิจัย โคลงสองสุภาพที่แทรกอยู่ระหว่างคำประพันธ์บทที่ 411 – 412 นี้ยังคงปรากฏอยู่ในฉบับตัวเขียนอีกหลายเล่มในหอสมุดแห่งชาติ (ดู ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, 2489, น. 504)

อย่างไรก็ดี ในหลายกรณี รูปแปรรูปการใช้คำก็ให้รายละเอียดและจินตภาพที่ต่างออกไปจากฉบับพิมพ์ด้วยเช่นกัน ดังคำประพันธ์บทที่ 460 (ร่ายสุภาพ) อันเป็นตอนที่น่ารื่นรมย์ของนางโรยกลับมาแจ้งข่าวพระลอแก่พระเพื่อนพระแพง ตามตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบคำประพันธ์บทที่ 460 (ส่วนต้น)

จากฉบับตัวเขียนเก่าสุดและฉบับตีพิมพ์กรมศิลปากร

ฉบับตัวเขียนเก่าสุด	ฉบับตีพิมพ์กรมศิลปากร (2540)
<u>บทที่ 460</u> (ร่ายสุภาพ) ๑ นางลีลาถึงนอก ครั้นออกแล้วทั้ง สอง กุญแจทองใส่ทวาร เอาลูกดาลไป ด้วย อกระรวยไคลคล้า ลีลาขึ้นข้างผาย คลับคล้ายเข้าทวารหลวง ถับถึงคลวง สองเจ้า ลงข้างเข้าทวารวง ทอดตายง ปราสาท เหนสองราชกษัตริ ในช่องศรี หะบันชร	<u>บทที่ 460</u> (ร่ายสุภาพ) ๑ ข้าลีลาถึงนอก ครั้นออกแล้วทั้ง สอง กุญแจทองใส่ทวาร เอาลูกดาลไปด้วย อ้อมอกย้วยไคลคลา ลีลาขึ้นข้างผ้าย คลับคล้ายเข้าทวารเวียง จิตต์จ่อเมียง สองเจ้า ลงข้างเข้ายั้งวัง ทอดตายง ปราสาท เห็นสองราชกษัตริ ในช่องสีห บัญชร

จากความข้างต้น เห็นได้ว่าฉบับตัวเขียนมีถ้อยคำต่างกับฉบับพิมพ์อยู่บ้าง เช่น “นาง” ในฉบับตัวเขียนเก่าสุดปรากฏเป็นคำว่า “ข้า” ในฉบับตีพิมพ์ (ในวรรคที่ 1) อันล้วนแต่หมายถึงนางรื่นนางโรย อย่างไรก็ดี ยังปรากฏข้อแตกต่างของการใช้คำในข้อความทั้งวรรค เช่นในวรรคที่ 8 ข้างต้น (“ถับถึงคลวงสองเจ้า” ในฉบับตัวเขียนและ “จิตต์จ่อเมียงสองเจ้า” ในฉบับพิมพ์) ที่ฉบับตีพิมพ์กล่าวถึงนางรื่นนางโรยซึ่งเข้ามาถึงตำหนักพระเพื่อนพระแพงด้วยจิตตั้งใจจ่อและคอยมองหาพระเพื่อนพระแพง (ดังว่า “จิตต์จ่อเมียงสองเจ้า”) ขณะที่ฉบับตัวเขียนเก่าสุดมิได้พรรณนาความคิดและท่าทางของนางรื่นนางโรยไว้ในตัวบท หากแต่กล่าวว่านางรื่นนางโรยซึ่งเข้ามาถึงตำหนักของพระเพื่อนพระแพง ดังว่า “คลับคล้ายเข้าทวารหลวง ถับถึงคลวงสองเจ้า” อาจพิจารณาได้ว่ามีรายละเอียดกระชับ

แตกต่างกับฉบับพิมพ์ ทั้งนี้ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ (2497, น. 550–551) ได้ระบุว่ามิฉบั บัวเขียนหลายฉบับที่ปรากฏข้อความ “ลับถึงคลองสองเจ้า” ในรายบพนี้ด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ ในคำประพันธ์บทที่ 521 อันเป็นบทอัครจรรยของพระลอกับพระ เพื่อนพระแพง ยังปรากฏการใช้ถ้อยคำที่แตกต่างกันทั้งวรรค (วรรคที่ 3 ของโคลงสอง สุภาพ) ดังความต่อไปนี้

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบคำประพันธ์บทที่ 521

จากฉบับตัวเขียนเก่าสุดและฉบับตีพิมพ์กรมศิลปากร

ฉบับตัวเขียนเก่าสุด	ฉบับตีพิมพ์กรมศิลปากร (2540)
บทที่ 521 (โคลงสองสุภาพ) ๑ สมเสน่หจรใหม่มั่ว กลั้วกลืนกลั้ว รศกลั้ว เกรือกกลั้วกริธา	บทที่ 521 (โคลงสองสุภาพ) ๑ สมเสน่หอรใหม่มั่ว กลั้วรศกลั้ว กลืนกลั้ว เกลสกลั้วสงสาร ฯ

ในคำประพันธ์บทนี้ ฉบับตีพิมพ์ลงท้ายบทว่า “เกลสกลั้วสงสาร” ซึ่งเชื่อมโยง ความปรารถนาของมนุษย์กับกิเลสในห้วงสังสารวัฏอันเป็นคติทางพุทธศาสนา ขณะที่ ฉบับตัวเขียนเก่าสุดว่า “เกรือกกลั้วกริธา” ซึ่งเปรียบเทียบความรักเป็นกีฬา (ทั้งนี้ เข้าใจว่า “กริธา” ในที่นี้เป็นรูปแปรของ “กรีฑา”) อันเป็นความเปรียบที่พบได้ในบทอัครจรรยของ วรรณคดีอยุธยาหลายเรื่อง (เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธิ์คำฉันท์) ทั้งนี้ ไม่อาจตัดสินได้ แน่ชัดว่าคำอ่านใดเป็นคำอ่านดั้งเดิมและน่าเชื่อถือกว่ากันโดยไม่ตรวจสอบกับฉบับ ตัวเขียนอื่น ๆ แต่ก็เห็นได้ว่า คำประพันธ์บทนี้ที่ปรากฏในฉบับตัวเขียนเก่าสุดมี รายละเอียดและก่อให้เกิดจินตภาพที่แตกต่างกับฉบับตีพิมพ์ แม้ว่าจะกล่าวถึงบท อัครจรรยตอนเดียวกันก็ตาม

นอกจากนี้ ยังมีเนื้อความบางบทที่มีจำนวนคำและวรรคไม่ตรงกัน เช่นในคำประพันธ์บทที่ 465 (รายสุภาพ) ที่ฉบับตัวเขียนเก่าสุดจบบรรยบทดังกล่าวสั้นกว่าฉบับตีพิมพ์ ทำให้มีลักษณะเป็นรายโบราณมากกว่ารายสุภาพ ดังความต่อไปนี้

ตารางที่ 5 เปรียบเทียบคำประพันธ์บทที่ 465

จากฉบับตัวเขียนเก่าสุดและฉบับตีพิมพ์กรมศิลปากร

ฉบับตัวเขียนเก่าสุด	ฉบับตีพิมพ์กรมศิลปากร (2540)
บทที่ 465 (รายสุภาพ) ๑ ถึงบันไดสองชั้น แลนา ถึงพางพื้น ปราสาท แลนา เข้าใกล้บาทยุคล (แล) นา ไหว้เจ้าตนทูลข่าว แลนา บอกกล่าว ถ้วนทุกอัน แลนา ฯ๑๓	บทที่ 465 (รายสุภาพ) ๑ ถึงบันไดสองชั้น แลนา ถึงพางพื้น ปราสาท แลนา เข้าใกล้บาทยุคล แลนา ไหว้เจ้าตนทูลข่าว แลนา บอกกล่าวถ้วน ทุกอัน แลนา รับขวัญยอมมือไหว้ บัดนี้ ขวัญน้องไท มาสู่แล้วณหัว พี่เอย ฯ

เห็นได้ว่าวรรคท้ายของรายบทดังกล่าวในฉบับตีพิมพ์กรมศิลปากร (“รับขวัญยอมมือไหว้ บัดนี้ขวัญน้องไท มาสู่แล้วณหัว พี่เอย ฯ”) ไม่ปรากฏในฉบับตัวเขียนเก่าสุด ไม่ทราบแน่ชัดว่าเกิดจากการคัดลอกตกหรือต่อเติมในชั้นหลัง แต่ในฉบับชำระของฉันทิชัย กระแสสินธุ์ (2497, น. 554) ระบุว่ามิฉบับตัวเขียนหลายฉบับที่จบบรรยบทดังกล่าวอย่างรายโบราณ จึงตรงกับที่ปรากฏในฉบับตัวเขียนเก่าสุดนี้ด้วย ได้แก่ “ฉบับเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี” และ “ฉบับหมายอักษร ก.” แต่ก็มิได้ให้รายละเอียดของฉบับตัวเขียนทั้งสองนี้อย่างเพียงพอจะสืบค้นได้ว่าปัจจุบันฉบับตัวเขียนทั้งสองนี้มีเลขทะเบียนใดในหอสมุดแห่งชาติ อย่างไรก็ดี กล่าวได้ว่าคงมีฉบับตัวเขียนอยู่หลายฉบับที่คำประพันธ์บทที่ 465 ปรากฏเป็นรายโบราณ (ไม่มีวรรคท้ายอย่างโคลงสองสุภาพ) ดังที่ปรากฏในฉบับตัวเขียนเก่าสุดนี้

ทั้งนี้ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ (2497, น. 554) เห็นว่าคงเกิดจากข้อผิดพลาดในการคัดลอก แต่เนื้อความตามฉบับตัวเขียนเก่าสุดก็มีความสมบูรณ์ในตนเอง คือกล่าวถึงนางรีนนางโรยกราบบังคมทูลแก่พระเพื่อนพระแพง โดยต่อเนื่องไปกับใจความของคำประพันธ์บทถัดไป (อันเป็นข่าวการมาถึงของพระลอ) เพียงแต่มิได้บรรยายการยกมือไหว้ และได้กล่าวย่ำว่าพระลอผู้เป็นขวัญพระธิดาได้มาเยือนแล้ว (“รับขวัญยอมมือไหว้ บัดนี้ขวัญน้องไ้ มาสู่แล้วณหัว พี่เอย ฯ”) เหมือนอย่างในฉบับพิมพ์เท่านั้น ในแง่นี้ อาจนับได้ว่าฉบับตัวเขียนเก่าสุดดำเนินเรื่องได้อย่างกระชับกว่า และมีเนื้อความซ้ำซ้อนกับคำประพันธ์บทถัดไปน้อยกว่าฉบับตีพิมพ์ก็เป็นได้

เห็นได้ว่า การใช้คำที่แตกต่างกันระหว่างฉบับตัวเขียนเก่าสุดกับฉบับตีพิมพ์ของกรมศิลปากรนี้ แม้จะไม่ได้แตกต่างจนแปรเนื้อความหลักของตัวบทออกไปจากกันโดยสิ้นเชิง แต่ก็มีหลายกรณีที่ทำให้รายละเอียดและจินตภาพที่แตกต่างออกไป สะท้อนให้เห็นว่าการใช้คำในถ้อยวรรณคดีต่าง ๆ ของตัวบทลิลิตพระลอในฉบับตัวเขียนอาจมิได้มีรูปแบบที่ตายตัวเหมือนดังตัวบทที่ปรากฏในฉบับตีพิมพ์

4. ปัญหาว่าด้วย “เยาวราชเจ้า บรรจง” กับการตีความประวัติวรรณคดี

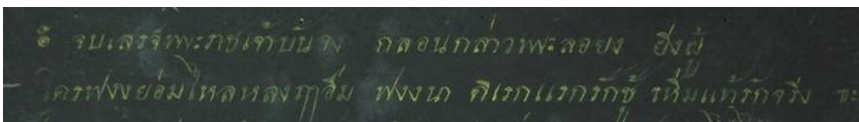
นอกจากรูปแบบการใช้อำนาจจะส่งผลต่อการตีความรายละเอียดและจินตภาพแล้ว ในฉบับตัวเขียนเก่าสุดยังปรากฏรูปแบบที่ให้อำนาจในการตีความประวัติของลิลิตพระลอแตกต่างกับฉบับตีพิมพ์ ได้แก่ ข้อความจากคำประพันธ์สองบทสุดท้าย คือบทที่ 659 (“จบเสร็จมหาราชเจ้า นิพนธ์” ตามฉบับพิมพ์) และบทที่ 660 (“จบเสร็จเยาวราชเจ้า บรรจง” ตามฉบับพิมพ์) เนื่องจากฉบับตัวเขียนเก่าสุดนี้กล่าวถึง “พระราชเจ้า” ทั้งสองบทเป็น “จบเสร็จพระราชเจ้า นิพนธ์” และ “จบเสร็จพระราชเจ้า บรรจง” ดังความต่อไปนี้

บทที่ 659

๑ จบเสด็จพระราชเจ้า	นิพนธ์
ยอยศพระลอกน	นึ่งแท้
พี่เลี้ยงอาจเอดน	ตายกอร พระนา
ในโลกยนี้สุดแล้ว	เลิศล้ำคุณสวรรค ฯ

บทที่ 660

๑ จบเสด็จพระราชเจ้า	บันจง
กลอนกล่าวพระลอกย	ยิ่งผู้
ใครฟงยอมไหลหลง	ฤทธิม ฟงนา
ดิเรกแรกรักชู	เหิมแท้รักจริง ฯ

ภาพที่ 3 และภาพที่ 4

โคลงบทที่ 659 และ 660 จากฉบับตัวเขียนเก่าสุด

ปรากฏข้อความ “พระราชเจ้า บันจง” แตกต่างกับฉบับพิมพ์

(เอกสารเลขที่ 17077 ศูนย์สนเทศภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)

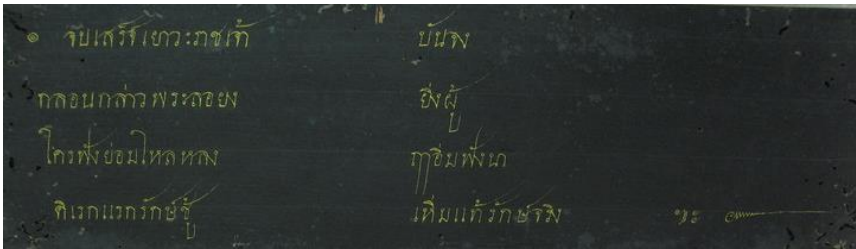
เมื่อเปรียบเทียบกับฉบับตัวเขียนเล่มอื่น ๆ บทที่ 659 มักปรากฏข้อความ “จบเสด็จพระราชเจ้า นิพนธ์” สอดคล้องกับฉบับพิมพ์ ส่วน “พระราชเจ้า นิพนธ์” ในฉบับตัวเขียนนี้ อาจนับเป็นรูปแปรที่ส่งผลต่อการตีความประเด็นว่าด้วยผู้แต่ง ที่แต่เดิมเชื่อกัน

ว่า “มหาราชเจ้า” คือมหาราชครู อย่างไรก็ตามว่า “พระราชเจ้า นิพนธ์” ในที่นี้อาจสะท้อนว่า หลวงสรวิชิตอาจเข้าใจว่าผู้นิพนธ์ลิลิตพระลออาจเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งหรือ “พระราชเจ้า” โดยมีได้หมายถึงพระมหาราชครูก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม คำประพันธ์บทที่มีประเด็นถกเถียงในแวดวงวิชาการมากกว่าคือโคลงบทที่ 660 ที่รู้จักกันตามฉบับพิมพ์ว่า “จบเสร็จเวยวราชเจ้า บรรจง”

เดิมจากตัวบทฉบับตีพิมพ์ที่ว่า “จบเสร็จมหาราชเจ้า นิพนธ์” และ “จบเสร็จเวยวราชเจ้า บรรจง” ทำให้เป็นที่เข้าใจโดยกว้างขวางว่ามหาราช (ไม่ว่าจะหมายถึงพระมหากษัตริย์หรือพระมหาราชครูก็ตาม) คือผู้แต่งลิลิตพระลอ ขณะที่พระเวยวราชเป็นผู้ “บรรจง” หรือคัดลอกตัวบทดั้งเดิมตามคำที่มหาราชนิพนธ์ ข้อความดังกล่าวนี้ปรากฏตั้งแต่ฉบับพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 (ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, 2497, น. 739) ตลอดจนฉบับพิมพ์ครั้งต่อ ๆ มา (เช่นในฉบับพิมพ์ปี พ.ศ. 2458 ในสมัยรัชกาลที่ 6) และยังคงอยู่ในฉบับตีพิมพ์ของกรมศิลปากรอยู่สืบมา (ชลดา เรื่องรักษาลิลิต, 2547, น. 176) ทำให้การตีความเรื่องผู้แต่งและผู้คัดลอกดังกล่าวนี้เป็นที่ยอมรับโดยกว้างขวาง แต่เมื่อพิจารณาจากฉบับตัวเขียนแล้ว พบว่าไม่ปรากฏข้อความว่า “จบเสร็จเวยวราชเจ้า บรรจง” อย่างกว้างขวางในฉบับตัวเขียนแต่อย่างใด โดยทั่วไปฉบับตัวเขียนปรากฏข้อความ “มหาราชเจ้า บรรจง” ในคำประพันธ์บทที่ 660 ไว้ตรงกัน คำประพันธ์ทั้งสองบทจึงปรากฏข้อความ “จบเสร็จมหาราชเจ้า นิพนธ์” และ “จบเสร็จมหาราชเจ้า บรรจง” ในกรณีนี้อาจตีความได้ว่ามหาราชเจ้าในบทประพันธ์ที่ 660 คงเป็นผู้ “บรรจง” แต่งลิลิตพระลอมากกว่าจะเป็นผู้คัดลอก (เพราะมหาราชเจ้าเป็นผู้นิพนธ์ตัวบทนี้) โดยเฉพาะเมื่ออ่านใจความของโคลงบทนี้โดยตลอด

ทั้งนี้ ปัญหาเรื่อง “เวยวราชเจ้า บรรจง” ไม่ใช่ประเด็นใหม่สำหรับนักวิชาการวรรณคดีไทย เพราะมีนักวิชาการกล่าวถึงประเด็นนี้ไว้นานแล้วและไม่พบข้อความ

“เยาวราชเจ้า บรรจง” ในฉบับตัวเขียนเล่มใดเลยจากหอสมุดแห่งชาติ¹⁴ อย่างไรก็ดี ยังพบว่า มีฉบับตัวเขียนอยู่ฉบับหนึ่งที่มีข้อความ “จบเสร็จเยาวราชเจ้า บันจง” สอดคล้องกับฉบับพิมพ์อยู่ด้วย คือฉบับตัวเขียนเลขที่ 17078 (2) ปัจจุบันรักษาอยู่ ณ ศูนย์สนเทศภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นับว่าเป็นฉบับตัวเขียนฉบับเดียวที่ปรากฏข้อความดังกล่าวเท่าที่พบในปัจจุบัน (ดังภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 โคลงบทที่ 660 ที่ปรากฏข้อความ “เยาวราชเจ้า บันจง” เพียงเล่มเดียวที่สำรวจพบ (เอกสารเลขที่ 17078 (2) ณ ศูนย์สนเทศภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)

ไม่มีหลักฐานว่าผู้ตรวจชำระลิขิตพระลอฉบับตีพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้คัดเลือกข้อความบทที่ 660 “จบเสร็จเยาวราชเจ้า บรรจง” ไปจากฉบับตัวเขียนเลขที่ 17078 (2) นี้หรือไม่ หรืออาจจะคัดไปจากฉบับตัวเขียนอื่นที่มีข้อความเดียวกันแต่ไม่เหลือฉบับมาในปัจจุบันแล้ว แต่จากหลักฐานที่มีในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ข้อความว่า “เยาวราชเจ้า บรรจง” ไม่ได้ปรากฏอย่างแพร่หลายในฉบับตัวเขียนต่าง ๆ ที่มีมาก่อนสมัยการตีพิมพ์แต่อย่างใด ดังที่ฉบับตัวเขียนเกือบทุกฉบับรักษาเนื้อความบทที่ 660 ไว้

¹⁴ เช่น ในฉบับชำระของฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ (2497, น. 739), คำอธิบายของฉบับตีพิมพ์ของหอสมุดแห่งชาติ (2508, น. ข) รวมถึงงานศึกษาของวิภา กงกะนันท์ในปี พ.ศ. 2538 (อ้างถึงใน ชลดา เรื่องรักษาลิขิต, 2547, น. 176)

ตรงกันคือ “จบเสร็จจมหาราชเจ้า บรรจง” ขณะที่ฉบับตัวเขียนเก่าสุดที่หลวงสรวิชิตชำระนี้ปรากฏข้อความ “จบเสร็จพระราชเจ้า บรรจง”

แม้จะมีนักวิชาการเชื่อว่าคำประพันธ์บทที่ 659 และ 660 นี้ไม่ใช่คำประพันธ์ดั้งเดิมของกวีแต่แต่งเติมขึ้นในชั้นหลัง (ชลดา เรื่องรักษัลลิต, 2547, น. 176) แต่เห็นได้ว่าโคลงทั้งสองบทนี้ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของตัวบทมาตั้งแต่ในฉบับตัวเขียนเก่าสุดที่ลงศักราชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงเชื่อได้ว่าโคลงทั้งสองบทนี้คงเป็นส่วนหนึ่งของตัวบทลิลิตพระลอมาเป็นเวลานานแล้ว อย่างน้อยตั้งแต่สมัยหลังกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา แต่โคลงทั้งสองนี้อาจมีเนื้อความที่ไม่ตรงกับฉบับตีพิมพ์ในปัจจุบันโดยตลอดดังที่กล่าวมาแล้ว ดังที่ปรากฏข้อความ “พระราชเจ้า” ในโคลงทั้งสองบท แทนที่ “มหาราชเจ้า” และ “เยาวราชเจ้า” ตามที่รู้จักแพร่หลายในฉบับพิมพ์ จึงเห็นได้ว่า รูปแบบการใช้คำที่ปรากฏในหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอฉบับหลวงสรวิชิต (หน) ชำระเมื่อ พ.ศ. 2321 นี้มีความสำคัญในการตีความด้านประวัติของลิลิตพระลอด้วยเช่นเดียวกัน

จากการเปรียบเทียบหนังสือตัวเขียนฉบับเก่าสุดกับตัวบทฉบับตีพิมพ์ แม้จะมีใจความคล้ายคลึงกันมาก แต่ก็ปรากฏรายละเอียดหลายประการที่แตกต่างกัน อาทิ รูปแบบทั้งในแง่รูปสะกด อักษรวิธี และการใช้คำ ตลอดจนลำดับบทที่ไม่ตรงกัน อีกทั้งในหลายๆกรณี ยังส่งผลต่อการตีความรายละเอียดและจินตภาพแตกต่างกับฉบับตีพิมพ์ รวมถึงยังส่งผลให้ตีความลิลิตพระลอในแง่ประวัติวรรณคดีได้แตกต่างไปจากฉบับพิมพ์ด้วย

ข้อแตกต่างเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นความหลากหลายของตัวบทลิลิตพระลอในวัฒนธรรมหนังสือตัวเขียนสมัยจารีตได้อยู่อีกทางหนึ่ง ดังที่ตัวบทในวัฒนธรรมหนังสือตัวเขียนยังไม่คงรูปตายตัวเหมือนตัวบทที่ตีพิมพ์ในยุคสมัยใหม่ เนื่องจากผู้คัดลอกสามารถแก้ไขแต่งเติมตัวบทได้อยู่เสมอ นอกจากนั้น วัฒนธรรมลายลักษณ์ก็ยังคงสัมพันธ์กับวัฒนธรรมมุขปาฐะ เนื่องจากคนส่วนใหญ่ยังรับสารและเสพวรรณคดีผ่านการฟัง จึงเป็นไปได้ว่าผู้คัดลอกหรือชำระตัวบทในสมัยก่อนการพิมพ์จะคัดตัวบทจากที่เคยได้ยินและจดจำได้ประกอบกันด้วย (Ong, 2012, p. 117) นอกจากนั้น ยังอาจเกิดข้อผิดพลาด

ในการคัดลอกอยู่ด้วยเช่นกัน ส่งผลให้ตัวบทวรรณคดีในวัฒนธรรมหนังสือตัวเขียนมีรูปแบบที่หลากหลายและไม่คงรูปตายตัว ตัวบทลิลิตพระลอในฉบับตัวเขียนที่มีมาแต่เดิมจึงอาจไม่ตรงกับฉบับตีพิมพ์ในยุคหลังเสมอไป

ความสำคัญของหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอฉบับตัวเขียนเก่าสุด

หนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอฉบับตัวเขียนเก่าสุดที่หลวงสรวิชิต (หน) ขำระนี้ นับว่ามีความสำคัญในแง่การวิพากษ์ต้นฉบับ ตลอดจนเป็นหลักฐานหนึ่ง que แสดงให้เห็นความพยายามในการฟื้นฟูวรรณคดีอยุธยาในสมัยกรุงธนบุรี ดังจะกล่าวถึงต่อไป

1. ความสำคัญเชิงวิพากษ์ต้นฉบับ

ในแง่การวิพากษ์ต้นฉบับ (textual criticism) อันเป็นแขนงวิชาว่าด้วยการตรวจสอบชำระตัวบทวรรณคดีจากฉบับตัวเขียน ตลอดจนตรวจสอบวิพากษ์ฉบับชำระตีพิมพ์โดยอาศัยหลักฐานฉบับตัวเขียน (Kenney, 2003, p. 614; West, 1973, pp. 8–9) นั้น นับได้ว่าลิลิตพระลอจากฉบับตัวเขียนที่หลวงสรวิชิต (หน) ขำระในปี พ.ศ. 2321 นี้ เป็นหลักฐานตัวเขียนของลิลิตพระลอที่เก่าที่สุดที่พบในปัจจุบัน ทั้งยังผ่านการชำระโดยกวีและนักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงในสมัยกรุงธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์เช่นหลวงสรวิชิต (หน) หนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอฉบับนี้จึงเป็นเอกสารประจักษ์พยาน (witness) ที่รักษารูปแบบของตัวบทที่เก่าที่สุดเท่าที่สืบค้นได้ จึงเป็นหลักฐานสำคัญสำหรับตรวจสอบชำระตัวบทและสอบทานกับฉบับพิมพ์ที่ใช้เป็นฉบับมาตรฐาน ทั้งนี้ มิได้มุ่งกล่าวว่าตัวบทจากฉบับตัวเขียนจะต้องถูกต้องเที่ยงตรงกว่าฉบับตีพิมพ์เสมอไป เพราะธรรมชาติของการคัดลอกหนังสือตัวเขียนย่อมเกิดข้อผิดพลาด ตลอดจนแก้ไขแต่งเติมในระหว่างคัดลอก (Katre, 1941, pp. 54–71)

นอกจากนี้ เนื่องจากหนังสือที่ชำระขึ้นแต่ละฉบับถือเป็นเพียง “สมมติฐาน” (hypothesis) ของผู้ตรวจชำระ¹⁵ (Isaacson, 2009, p. 13) เท่านั้น การสืบค้นหนังสือตัวเขียนจึงเป็นสิ่งจำเป็นอยู่เสมอ เพื่อตรวจสอบตัวบทฉบับชำระให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นตามหลักฐานที่พบใหม่ อันจะทำให้การศึกษาเป็นไปอย่างรัดกุมมากยิ่งขึ้น โดยมีควรยึดถือเอาฉบับตีพิมพ์เป็น “สรณะ” แต่เพียงอย่างเดียว (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2530, น. 20)

ในกรณีของหนังสือตัวเขียนลิลิตพระลอฉบับหลวงสรวิชิต (หน) ชำระ แม้จากการเปรียบเทียบข้างต้นจะแสดงให้เห็นข้อแตกต่างด้านรูปสะกด ลำดับบทและการใช้คำเท่านั้น แต่ก็ย่อมทำให้การค้นคว้าอ้างอิงและสร้างข้อเสนอทางวิชาการเป็นไปอย่างรัดกุมยิ่งขึ้น โดยเฉพาะหากข้อเสนอทางวิชาการนั้น ๆ เกี่ยวเนื่องกับประเด็นต่าง ๆ ดังกล่าวนอกจากนั้น ยังนับเป็นหลักฐานสำคัญในการตรวจชำระลิลิตพระลอในอนาคตต่อไป

2. หลักฐานแสดงการฟื้นฟูวรรณคดีอยุธยาในสมัยธนบุรี

โคลงท้ายเรื่องจากลิลิตพระลอฉบับตัวเขียนเก่าสุดนี้ยังนับเป็นหลักฐานแสดงความพยายามในการฟื้นฟูวรรณคดีอยุธยาภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 ในครั้งนั้นต้นฉบับวรรณคดีอยุธยาคงสูญหายไปมาก ดังที่ยังพอปรากฏหลักฐานแสดงความพยายามสืบฉบับวรรณคดีอยุธยาในสมัยหลัง เช่น พระยาราชสุภาวดีในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีได้อาราธนาพระภิกษุอินท์แห่งนครศรีธรรมราชให้ฟื้นฟูภูกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ที่ต้นฉบับเดิมสูญหายไป ดังข้อความจากฉันท์ท้ายเรื่องที่ว่า “สมุดเดิมก็เศร้าสูญ สลายลบบ่เป็นผล” (กรมศิลปากร, 2555, น. 21) นอกจากนี้ ยังปรากฏข้อความจากโคลงบานแพนกของฉบับตัวเขียนกำสรวลโคลงต้นจำนวน 3 ฉบับ¹⁶ ที่ระบุว่า

¹⁵ ในแง่นี้ ฉบับชำระหนึ่ง ๆ จึงอาจมีข้อจำกัดและข้อผิดพลาดไม่มากนักน้อย โดยเฉพาะข้อจำกัดในการเข้าถึงหลักฐานตัวเขียนในช่วงเวลาที่ชำระ เป็นต้น

¹⁶ ได้แก่ เอกสารหมวดวรรณคดี หมู่โคลง เลขที่ 148, 149, 150 หอสมุดแห่งชาติ

กำสรวลศรีปราชญ์ร้าง	แรมสมร
เสาะแต่ปางนคร	ลุ่มแล้ว
ไปพบไปพานกลอน	คำท่าน จบนา
สบแต่ต้นปลายแคล้ว	หนึ่งน้อยยืมถวาย

โคลงบานแพนหากำสรวลโคลงต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าต้นฉบับเดิมคงสูญหายไปหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา และมีผู้พบเฉพาะส่วนต้น ตัวบทกำสรวลโคลงต้นที่เหลือมาในปัจจุบันจึงนับว่าไม่สมบูรณ์ ข้อความเหล่านี้สอดคล้องกับโคลงท้ายเรื่องของลิลิตพระลอฉบับตัวเขียนเก่าสุดเป็นอย่างมาก ต้นฉบับที่หลวงสรวิชิตได้มาในปี พ.ศ. 2321 ก็เป็นฉบับที่ชำรุด “รหุรหาย” และมีใจความไม่สมบูรณ์ (ขาดตอนพระลอลาแม่) แต่เข้าใจว่าหลวงสรวิชิตคงจดจำตัวบทลิลิตพระลอฉบับเดิมได้บ้าง และชำระแต่งเติมกระทั่งตัวบทลิลิตพระลอสมบูรณ์ตลอดเรื่อง แตกต่างกับตัวบทกำสรวลโคลงต้นที่ “สบแต่ต้นปลายแคล้ว” มาจนถึงปัจจุบัน ในช่วงสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีต่อมาจนสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คงมีความพยายามสืบหาดัชนีฉบับของตัวบทสมัยอยุธยาอยู่ไม่น้อย แต่มีหลักฐานหลงเหลือมาจำกัด หลวงสรวิชิตอาจไม่ใช่ผู้เดียวที่พยายามชำระและสืบฉบับลิลิตพระลอในสมัยหลังกรุงศรีอยุธยา แต่โคลงบานแพนหานี้เป็นหลักฐานหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่ามีการสืบหาดัชนีและชำระลิลิตพระลอในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี

การฟื้นฟูวรรณคดีอยุธยาเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องทั้งในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทั้งในราชสำนักและในวัดวาอารามจากพระนครตลอดจนหัวเมือง อย่างไรก็ตาม ในราชสำนักพระเจ้ากรุงธนบุรี แม้จะมีการรวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกมารักษาไว้ในพระนคร ตลอดจนมีหนังสือตัวเขียนฉบับหลวงที่สะท้อนการฟื้นฟูอักษรศาสตร์ในราชสำนักพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังเช่นหนังสือสมุดภาพไตรภูมิ (Terwiel, 2014) ตลอดจนหนังสือรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระเจ้ากรุงธนบุรี (บุญเตือน ศรีวรพจน์, 2562) แต่ยังไม่พบว่า มีวรรณคดีอยุธยาเรื่องใดได้รับการฟื้นฟูและคัดลอกให้มีฉบับรักษาไว้ในราชสำนักกรุงธนบุรี แตกต่างกับราชสำนักรัตนโกสินทร์ที่อุปถัมภ์การฟื้นฟูวรรณคดีอยุธยากระทั่งมี

หนังสือหลวงตกทอดมามากมาย (Panarut, 2019, pp. 216–221) เช่น ขุนมหาสิทธิโวหารชำระจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ 1 ในปี พ.ศ. 2325 หรือการฟื้นฟูประเพณีการสวดมหาชาติคำหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2 ที่ส่งผลให้มีการคัดลอกและชำระมหาชาติคำหลวงทั้ง 13 กัณฑ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2357 เป็นต้น การฟื้นฟูวรรณคดีอยุธยาในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีดังในกรณีลิลิตพระลอของหลวงสรวิชิตและกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ของพระภิกษุอินทร์นี้ คงเกิดขึ้นด้วยความตั้งใจส่วนบุคคลในหมู่ขุนนาง กวีและปัญญาชนสยาม โดยไม่มีหลักฐานว่าเป็นการฟื้นฟูหนังสือขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระเจ้าแผ่นดินหรือเป็นไปตามพระบรมราชโองการในพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ชัดเจน

หนังสือตัวเขียนฉบับนี้ จึงไม่เพียงแต่แสดงถึงความพยายามฟื้นฟูวรรณคดีอยุธยาในสมัยกรุงธนบุรีเท่านั้น หากแต่แสดงให้เห็นว่า หลวงสรวิชิต (หน) กวีผู้มีชื่อเสียงและมีผลงานเป็นที่ประจักษ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง¹⁷ มีบทบาทในการฟื้นฟูและชำระตัวบทวรรณคดีอยุธยาดังเช่นลิลิตพระลอด้วย

บทสรุป

ลิลิตพระลอฉบับที่หลวงสรวิชิต (หน) ชำระขึ้นในปี พ.ศ. 2321 นี้ นับว่าเป็นหลักฐานทางวรรณคดีที่สำคัญต่อแวดวงวิชาการอยู่หลายประการ ในแง่หนึ่งเป็นหลักฐานแสดงการฟื้นฟูและชำระวรรณคดีอยุธยาในสมัยรัตนโกสินทร์ ในอีกแง่หนึ่ง ตัวบทจากฉบับตัวเขียนเก่าสุดนี้ ยังเป็นตัวแทนของตัวบทลิลิตพระลอสมัยกรุงธนบุรี และเป็นตัวบทที่เก่าที่สุดเท่าที่พบ จากที่แต่เดิมเชื่อกันว่าฉบับลายมือเขียนเก่าที่สุดของลิลิตพระลอมีอายุในสมัยรัชกาลที่ 3 เท่านั้น นำเสียดายที่เหลือฉบับตัวเขียนเพียงเล่มเดียว ขณะที่ไม่พบฉบับตัวเขียนที่มีเนื้อความส่วนต้น (บทที่ 1–382 ตามฉบับพิมพ์)

¹⁷ ดูเพิ่มเติมใน ทิพวรรณ บุญส่งเจริญ (2562) และ สุพรรณ อรพินท์ (2525)

จากการศึกษาเปรียบเทียบตัวบทลิลิตพระลอจากฉบับตัวเขียนเก่าสุดกับฉบับตีพิมพ์ของกรมศิลปากร เห็นได้ว่ามีข้อแตกต่างทั้งในระดับรูปสะกด ลำดับบทตลอดจนการใช้คำ แม้จะมีใจความส่วนใหญ่ตรงกับฉบับพิมพ์ แต่ก็มีหลายกรณีที่ฉบับตัวเขียนเก่าสุดให้รายละเอียดและจินตภาพที่แตกต่างออกไป นอกจากนั้น ยังให้ข้อมูลสำคัญในการตีความเรื่องผู้แต่งลิลิตพระลอ (ประเด็นว่าด้วย “มหाराชเจ้า” และ “เยาวราชเจ้า”) ได้อย่างน่าสนใจ

การศึกษาลิลิตพระลอจากฉบับตัวเขียนที่พบใหม่นี้ทำให้เกิดมุมมองใหม่ในการศึกษาลิลิตพระลอ และอาจนำไปสู่การชำระใหม่ หรือนำไปสู่ข้อถกเถียงหรือองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับผู้แต่ง กล่าวได้ว่าการศึกษาวิจยวรรณคดีไทยโบราณคงไม่มีวันถึงทางตันอันเป็นที่สิ้นสุด หากอาศัยหนังสือตัวเขียนเป็นหลักฐานขั้นต้นในการศึกษาค้นคว้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในยุคสมัยปัจจุบันที่วิทยาการดิจิทัลช่วยให้สามารถเข้าถึงหนังสือตัวเขียนได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

เอกสารตัวเขียน

เอกสารเลขที่ 17076 (2) “ลิลิตพระลอ”. ศูนย์สนเทศภาคเหนือ สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. สมุดไทยดำ เส้นหรดาล. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารเลขที่ 17077 “ลิลิตพระลอ”. ศูนย์สนเทศภาคเหนือ สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. สมุดไทยดำ เส้นหรดาล. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารเลขที่ 17078 (2) “พระลอลิลิต”. ศูนย์สนเทศภาคเหนือ สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. สมุดไทยดำ เส้นหรดาล. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารเลขที่ S. 27 (1) “ลิลิตพระลอ เล่ม 4”. หอสมุดสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École française d'Extrême-Orient) กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส. สมุดไทยดำ เส้นหรดาล. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารเลขที่ S. 27 (3) “ลิลิตพระลอ เล่ม 3”. หอสมุดสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École française d'Extrême-Orient) กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส. สมุดไทยดำ เส้นหรดาล. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารเลขที่ S. 27 (4) “ลิลิตพระลอ เล่ม 1”. หอสมุดสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École française d'Extrême-Orient) กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส. สมุดไทยดำ เส้นหรดาล. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารเลขที่ S. 27 (5) “ลิลิตพระลอ เล่ม 2”. หอสมุดสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École française d'Extrême-Orient) กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส. สมุดไทยดำ เส้นหรดาล. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารหมวดจดหมายเหตุ ภูมิรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 90 “สมุดบาญชัยจดหมาย สมุดต่างๆ วังกรมหลวงรักษนินนี้”. แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ เส้นดินสอ. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารหมวดวรรณคดี หมู่โคลง เลขที่ 148 “กำสรวล”. แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ เส้นดินสอ. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารหมวดวรรณคดี หมู่โคลง เลขที่ 149 “กำสรวล”. แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ เส้นดินสอ. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารหมวดวรรณคดี หมู่โคลง เลขที่ 150 “กำสรวลศรีปราชญ์”. แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ เส้นหวด. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารหมวดวรรณคดี หมู่ลิลิต เลขที่ 101 “พระสมุดพระลอิลิต”. แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ เส้นหวด. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารหมวดวรรณคดี หมู่ลิลิต เลขที่ 104 “ลิลิตพระลอ เล่ม 1”. แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยขาว เส้นหมึก. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารหมวดวรรณคดี หมู่ลิลิต เลขที่ 108 “พระลอ เล่ม 1”. แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยขาว เส้นหมึก. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารหมวดวรรณคดี หมู่ลิลิต เลขที่ 111 “ลิลิตพระลอ”. แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยขาว เส้นหมึก. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารหมวดวรรณคดี หมู่ลิลิต เลขที่ 121 “ลิลิตพระลอ”. แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ เส้นหวด. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารหมวดวรรณคดี หมู่ลิลิต เลขที่ 134 “พระลอ”. แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ เส้นหวด. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารหมวดวรรณคดี หมู่ลิลิต เลขที่ 140 “ลิลิตพระลอ”. แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ เส้นหวด. อักษรไทย. ภาษาไทย.

เอกสารตีพิมพ์

กรมศิลปากร. (2508). *ลิลิตพระลอ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*. พระนคร: กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร. (2512). *ราชสกุลวงศ์*. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

กรมศิลปากร. (2529). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร. (2540). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

- กรมศิลปากร. (2555). *ประชุมสุภาชิตสอนหญิง*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2509). *หนังสืออ่านกวีนิพนธ์ เรื่อง ลิลิตพระลอ ของ กระทรวงศึกษาธิการ*. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา พระสุเมรุ.
- ไกรศรี นิมมานเหมินท์. (2528). *ลายคราม: เพื่อเฉลิมฉลองอายุครบ 6 รอบ นายไกรศรี นิมมานเหมินท์ 24 ธันวาคม 2527*. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.
- ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. (2497). *ประชุมวรรณคดีไทย ภาค 2 พระลอลิลิต*. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2547). *วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล*. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2559). *เรื่องหนังสือหอหลวง*. ใน *นิทานโบราณคดี* (น. 129–160). กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตีบุ๊กส์.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. (2530). *พัฒนาการการศึกษาค้นคว้าและวิจัยวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทิพวรรณ บุญส่งเจริญ. (2562). *กวีสมัยกรุงธนบุรีที่สร้างสรรค์ผลงานสืบมาในสมัยรัตนโกสินทร์*. ใน กรมศิลปากร. *วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี: รวมบทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในวาระ 250 ปีแห่งการสถาปนากรุงธนบุรี* (น. 303–332). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2558). *บันทึกเรื่องหนังสือจินตามณี*. ใน *จินตามณีฉบับความแปลก ฉบับพระเจ้าบรมโกศ ฉบับจุลศักราช 1144* (น. 9–33). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ธานินทร์ จัตุหะศรี. (2562ก). *บทละครเรื่องดาหลังฉบับสมุดไทยเลขที่ 516/1: เรื่องดาหลังสำนวนแปลก*. *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย*, 36(2), 67–109.
- ธานินทร์ จัตุหะศรี. (2562ข). *อิเหนาวิวิธ: รวมบทความว่าด้วยเรื่องอิเหนาฉบับแปลกใหม่*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- บุญเดือน ศรีวรพจน์. (2562). การตรวจสอบข้าราชการพลเรือนการเมืองรายปี พระราช
นิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี. ใน กรมศิลปากร. *วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี: รวม
บทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในวาระ 250 ปีแห่งการ
สถาปนากรุงธนบุรี* (น. 35–54). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พันธุ์ธอร์ จงประสิทธิ์. (2561). ลิลิตพระลอ. ใน กรมศิลปากร. *วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม 2*
(น. 97–118). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ลิลิตพระลอ. (2458). พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
- วิภา กงกะนันทน์. (2554). *เสียงสือเสียงเล่าอ้าง อันใด ทานเอ๋ย: ประวัติกวีผู้แต่งลิลิต
พระลอ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิสุทธ์ บุญยกุล. (2536). การตรวจชำระงานตัวเขียน. ใน *ด้วยกตัญญูตา: รุกพระคุณ
ศาสตราจารย์กิตติคุณ ฉลวย วุฑฒิตย์ ในโอกาสฉลองอายุครบ 80 ปี 9
ธันวาคม 2536* (น. 143–168). กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะ
อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุพรรณ อรพินท์. (2525). *วรรณกรรมเจ้าพระยาพระคลัง (หน)*. กรุงเทพฯ: ภาควิชา
ภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุมาลี วีระวงศ์. (2558). ข้อสังเกตว่าด้วยพัฒนาการทางภาษาและวัฒนธรรมสมัยกรุงศรี
อยุธยาตอนปลาย ในตำนานมุขปาฐะและวรรณคดีลายลักษณ์. ใน *ในยุคอวสาน
กรุงศรีฯ ไม่เคยเสื่อม* (น. 215–256). กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2553). คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤต. ใน *หนังสืออุเทศภาษาไทย
ชุดบรรทัดฐานภาษาไทย เล่ม 2: คำ การสร้างคำและการยืมคำ* (น. 113–197).
กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- อินทราวุธ (อัศนี พลจันทร). (2559). ลิลิตพระลอ...วรรณคดีศักดิ์นา. ใน *ข้อคิดจาก
วรรณคดี* (น. 73–90). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ่าน.

ภาษาต่างประเทศ

- Bickner, Robert J. (1991). *An Introduction to the Thai Poem “Lilit Phra Law” (The Story of King Law)*. DeKalb, Illinois: Center for Southeast Asian Studies, Northern Illinois University.
- Isaacson, Harunaga. (2009). Of Critical Editions and Manuscript Reproduction: Remarks apropos of a Critical Edition of Pramāṇaviniścaya Chapter 1-2. *Manuscript Cultures*, 2, 13-20.
- Katre, S. M. (1941). *Introduction to Indian Textual Criticism*. Bombay: Karnatak Publishing House.
- Kenney, Edward John. (2003). Textual Criticism. In *The New Encyclopaedia Britannica Volume 20* (pp. 614–620). Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc.
- Maas, Paul. (1958). *Textual Criticism*. Oxford: Clarendon.
- Ong, Walter J. (2012). *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. New York: Routledge.
- Panarut, Peera. (2019). *Ayutthaya Literature in the Hands of Bangkok Scribes and Scholars: Paratexts and Transmission History of Ayutthaya Literature in the Bangkok Period* (Doctoral dissertation). Universität Hamburg.
- Terwiel, Barend Jan. (2014). On the Trail of King Taksin’s Samutphāp Traiphūm. *Journal of the Siam Society*, 102, 41–66.